

The Model of Policy-Making in Cultural Relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan

Jalal Ghaffari Ghadir (Ph. D.)¹
Mohammad Reza Besharti²
Abdol Rasool Alamolhoda (Ph. D.)³
Ali Javadi⁴

Abstract

The Islamic Republic of Iran, due to its ancient culture, civilization, religious and cultural commonalities with the Republic of Azerbaijan, has great power to make policies in the field of cultural relations of this country. The purpose of this article is to provide a model for policy-making of cultural relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. This research has been done by qualitative method and applying data-based theory and the required data has been collected through semi-structured interviews. The statistical population of this study is those cultural experts in the position of ambassadors, cultural advisors, affiliates and cultural advisors of the Islamic Republic of Iran in the Republic of Azerbaijan who were interviewed by purposeful sampling, twelve of them. According to the research topic, all interviews were collected and MAXQD software was used to analyze the data. By carefully studying the interviews, wherever the concept related to the research topic was found among the content, the code was assigned to it. In data analysis, we achieved a policy model. Based on the findings, it can be said that the strategies for attracting the maximum number of students of the Republic of Azerbaijan in Iran include the following: Translation of Persian books into Azeri, tourism development of the Republic of Azerbaijan in Iran, holding cultural weeks, management and guidance of foreign policy in the right direction, exchange of professors and elites between the two countries, exposing the nature of anti-identity currents in the Republic of Azerbaijan, attracting maximum students of the Republic of Azerbaijan in Iranian universities, joint scientific meetings, basic planning between the two countries, support for the publication of various joint literary, cultural and historical books, holding joint literary and scientific conferences and holding transnational art exhibitions with an Iranian-Islamic approach. These measures can promote policy-making in the cultural relations between Iran and the Republic of Azerbaijan in the field of culture.

Keywords: *Model, Policy-Making, Cultural Relations, Iran, Republic of Azerbaijan.*

1. Assistant Professor, Department of Thought and Cultural Studies, Imam Hossein University.

2. Assistant Professor, Department of Thought and Cultural Studies, Imam Hossein University.

3. Corresponding Author: Researcher of Imam Hossein University.

4. Researcher and Director of the Department of Thought and Cultural Studies, Imam Hossein University.

الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان^۱

دکتر جلال غفاری قدیر*، محمدرضا بشارتی**

دکتر سید عبدالرسول علم الهدی***، دکتر علی جوادی****

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱۲

چکیده

جمهوری اسلامی ایران به علت فرهنگ و تمدن کهن خود و اشتراکات دینی و فرهنگی با جمهوری آذربایجان، از قدرت زیادی برای سیاست‌گذاری در عرصه مناسبات فرهنگی این کشور برخوردار است. هدف این مقاله، ارائه الگویی برای سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان است. این پژوهش به روش کیفی و به کارگیری نظریه داده‌بنیاد انجام گرفته و داده‌های مورد نیاز به وسیله مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته جمع‌آوری شده است. جامعه آماری این پژوهش، آن دسته از کارشناسان فرهنگی در جایگاه سفیران، رازن‌های فرهنگی، وابسته‌ها و مستشاران فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در جمهوری آذربایجان هستند که با نمونه‌گیری هدفمند، با دوازده نفر از آنها مصاحبه صورت گرفت. با توجه به موضوع پژوهش، تمام مصاحبه‌ها گردآوری شدند و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار مکس کیو.دا استفاده شد. با شروع مطالعه دقیق مصاحبه‌ها، هر جا که مفهوم مرتبط با موضوع پژوهش در بین مطالب دیده شد، کد مورد نظر به آن اختصاص یافت. در تحلیل داده‌بنیاد به الگوی سیاست‌گذاری دست یافتیم. بر اساس یافته‌ها می‌توان گفت که راهبردهای جذب حداکثری طلاب جمهوری آذربایجان در ایران،

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری است.

*. استادیار گروه اندیشه و مطالعات فرهنگی دانشگاه جامع امام حسین(ع)

** نویسنده مسئول: پژوهشگر دانشگاه جامع امام حسین(ع)

*** استادیار گروه اندیشه و مطالعات فرهنگی دانشگاه جامع امام حسین(ع)

**** پژوهشگر و مدیر گروه اندیشه و مطالعات فرهنگی دانشگاه جامع امام حسین(ع)

شامل موارد زیر می‌شود: ترجمه کتب فارسی به زبان آذری، توسعه گردشگری جمهوری آذربایجان در ایران، برگزاری هفته‌های فرهنگی، مدیریت و هدایت سیاست خارجی در مسیر مناسب، تبادل استادان و نخبگان بین دو کشور، افشای ماهیت جریان‌های ضد هویتی در جمهوری آذربایجان، جذب حداکثری دانشجویان جمهوری آذربایجان در دانشگاه‌های ایران، نشست‌های مشترک علمی، برنامه‌ریزی بنیادین بین دو کشور، حمایت از چاپ کتاب‌های مختلف ادبی، فرهنگی و تاریخی مشترک، برگزاری همایش‌های ادبی و علمی مشترک و برگزاری نمایشگاه‌های هنری فراملی با رویکرد ایرانی - اسلامی. این اقدامات می‌تواند سبب ارتقای سیاست‌گذاری در مناسبات فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان در حوزه فرهنگ شود.

کلیدواژه‌ها: الگو، سیاست‌گذاری، مناسبات فرهنگی، ایران، جمهوری آذربایجان.

مقدمه

در میان کشورهای قفقاز جنوبی، آذربایجان اهمیتی بسیار در روابط جمهوری اسلامی ایران داشته است. شاید بتوان این کشور را اصلی‌ترین بستر اعمال سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در منطقه دانست. دلیل این امر، وجود پیوندهای تاریخی - تمدنی و فرهنگی بسیار میان دو کشور از قرون گذشته است. از زمان‌های کهن، در قلمرو کنونی جمهوری آذربایجان در میان مرزهای جهان، فرهنگ ایرانی به عنوان بخشی از تشکیلات متنوع کشور ایران حضور داشته و سنت‌های ایرانی در این کشور تا اوایل قرن ۱۹ تسلط داشته است (ابراهیمیان، ۱۳۸۵: ۱۲۱). در کنار جایگاه غیرقابل انکاری که جمهوری اسلامی ایران در عرصه فرهنگی و تمدنی در آذربایجان داشته و دارد، پیوندهای تاریخی و فرهنگی بین دو کشور نیز به گونه‌ای است که می‌تواند ایران را در بهره‌گیری از ابزار سیاست‌گذاری فرهنگی، برای رسیدن به اهداف خود در این کشور و منطقه یاری رساند؛ اما عوامل متعددی این فرصت را به چالش کشیده‌اند. در حال حاضر، فقدان راهبرد سیاست‌گذاری فرهنگی روشن در روابط دو کشور مشاهده می‌شود که به گسترش همکاری‌ها خدشه وارد می‌کند. همچنین نبود اطلاع‌رسانی صحیح و شناخت ناکافی مردم و مسئولان دو کشور از توانایی‌های یکدیگر و برخی قانون‌گذاری‌های غیرضروری موجب شده‌اند که از آن فرصت، بهره کافی برده نشود (دهشیری، ۱۳۹۳: ۴۳۸). همچنین ضعف در بازمهندسی ظرفیت‌های فرهنگی

و تمدنی، عدم وجود مهندسی فرهنگی منسجم در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی و سیاست‌زدگی امور فرهنگی از جمله چالش‌های داخلی دیگر بر سر راه عملکرد مناسبات سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان به شمار می‌آیند.

این کشور، یکی از مناطق مهم و راهبردی برای جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود که هم‌زمان با فروپاشی شوروی، جایگاه محوری خویش را در عرصه روابط خارجی ایران به دست آورد. در این میان، با تغییر در کانون قدرت از جنبه سخت‌افزاری به نرم‌افزاری و تأکید بر بهره‌گیری از شیوه‌های نوین سیاست‌گذاری، لزوم اعمال کارآمد سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در کشور جمهوری آذربایجان - که در آن، بسترهای مناسب برای این امر مهیاست - احساس می‌شود. وجود پشتوانه تاریخی و اشتراکات فرهنگی، تاریخی - تمدنی، دینی و مذهبی و احساس تعلق خاطر به وجود قطبی به نام ایران فرهنگی در منطقه، از جمله این فرصت‌هاست؛ اما وجود موانع داخلی و خارجی، در این روند وقفه ایجاد کرده است (کریمی‌پور، ۱۳۷۹: ۳۱). در کنار موانع داخلی مرتبط با مشکلات قانون‌گذاری و به‌ویژه اجرایی، موانع خارجی نیز نقش بسزایی در میزان موفقیت ایران در این عرصه داشته‌اند که شاید مهم‌ترین آنها وجود بازیگران قدرتمندی است که هر یک با ایفای نقشی مؤثر در معادلات فرهنگی منطقه، به نحوی فرصت‌های موجود برای سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران را به چالش کشیده‌اند؛ جایگاه والای همسایگان در تعاملات فرهنگی، اهمیتی که هر یک از این همسایگان در نحوه شکل‌گیری معادلات منطقه‌ای ایفا می‌کنند، اولویت مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در برقراری روابط سیاسی دوستانه با کشورهای منطقه و تأثیراتی که این روابط می‌تواند در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی برای کشورمان دربر داشته باشد، همه از نکات مهم در این عرصه است. از این رو، عرصه سیاست‌گذاری به ویژه سیاست‌گذاری فرهنگی یکی از عرصه‌هایی است که ظرفیت‌های لازم و بنیادینی برای انتقال مفاهیم انقلاب اسلامی در روابط فرهنگی - بین‌المللی دارد. رویکرد جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک قدرت منطقه‌ای و بازیگر با نفوذ در منطقه پر تحول خاورمیانه همواره مبتنی بر بهره‌گیری از سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در کشورهای گوناگون، بر پایه آرمان‌های انقلاب اسلامی، از جمله: ظلم‌ستیزی، دفاع از مظلوم و ایستادگی در برابر ظالم بوده که این موضوع نیز همواره مورد توجه ملت‌های مظلوم، آزاده و حکومت‌های

مستقل قرار گرفته است (امیر احمدیان، ۱۳۹۱: ۸۹). این امر مستلزم آن است که جمهوری اسلامی با بردن آرمان‌ها و اهداف خود به میان ملت‌ها و فارغ از نگاه‌های جهت‌دار دولت‌ها، از ابزار سیاست‌گذاری فرهنگی به مثابه سنتزی دیپلماتیک در خدمت منافع و مصالح ملی خود استفاده کند. بنابراین، بهترین راه، به کارگیری ابزار سیاست‌گذاری فرهنگی با هدف افزایش اعتبار در میان کشورهای همسایه است. جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک قدرت منطقه‌ای قادر است با هدایت افکار عمومی، در مدیریت منطقه‌ای سهم بیشتری داشته باشد. واقعیت آن است که سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در صورتی به کامیابی و موفقیت شایسته و بایسته خواهد رسید که رویکردی تمدنی به روابط فرهنگی بین‌المللی داشته باشد (بهزادی، ۱۳۷۱: ۶۹).

در منطقه قفقاز، جمهوری آذربایجان پیش از جمهوری‌های دیگر توجه ایران را به خود مبذول می‌دارد. اشتراکات فرهنگی، دینی، مذهبی، زبانی و قومی جمهوری آذربایجان با بخش‌هایی از جمهوری اسلامی ایران، در کنار تمایل اکثریت این جمهوری به دین اسلام و مذهب تشیع زمینه مناسبی را برای هم‌گرایی و پیوند و در نتیجه، توسعه همکاری و بهبود روابط با کاربست سیاست‌گذاری فرهنگی هدفمند می‌تواند فراهم کند. تاکنون این روابط و همکاری‌ها به آن اندازه لازم و ایده‌آل توسعه پیدا نکرده و به دلیل تأخیر و بی‌توجهی به دگردیسی‌ها، الزامات و ضروریات پیش‌آمده از سوی دستگاه‌های فرهنگی، رایزنی‌های فرهنگی و وابسته‌های فرهنگی از سوی کارگزاران، نتایج مطلوبی به دست نیامده است. رایزنی‌های ضعیف در کنسولگری‌ها و فقدان ارتباط مناسب با بدنه اجتماعی جامعه، گروه‌های رسمی و نخبگان به عنوان هدایت‌کنندگان افکار عمومی در کشورهای جهان، از جمله نکات منفی در سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی ایران در جمهوری آذربایجان است (سیف‌زاده، ۱۳۸۹: ۵۴). در اینجا این پرسش اساسی مطرح است: چرا با وجود اشتراکات بسیار عمیق بین دو کشور، هنوز در عرصه سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی به نحو مطلوب گسترش پیدا نکرده و همواره دستخوش فراز و نشیب‌هایی بوده است؟

بنا بر همین مسئله، پژوهش حاضر به دنبال آن است که به بررسی وضعیت سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان بپردازد. لذا این پرسش اصلی را در دستور کار قرار داده است: «الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و

جمهوری آذربایجان کدام‌اند؟» و می‌خواهد با واکاوی مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان، الگوی مناسب را معرفی کند.

اهداف تحقیق

هدف اصلی

الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

اهداف فرعی

۱. تعیین شاخص‌های سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان؛
۲. تعیین مؤلفه‌های سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان؛
۳. تعیین ابعاد سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان.

پرسش‌های تحقیق

پرسش اصلی

الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان چیست؟

پرسش‌های فرعی

۱. شاخص‌های سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان چیست؟
۲. مؤلفه‌های سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان چیست؟

۳. ابعاد سیاست گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان چیست؟

روش پژوهش

این پژوهش به لحاظ هدف داده بنیاد است. روش این تحقیق اکتشافی، رویکرد پژوهش کیفی و مدل آن الگوی نظریه پردازی داده بنیاد است. در این پژوهش از نرم افزار مکس کیو.دا، برای تجزیه و تحلیل داده های کیفی و نظریه پردازی در داده بنیاد استفاده شده است. جمع آوری اطلاعات در راستای پاسخ گویی به پرسش های پژوهش از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته با کارشناسان و متخصصان فرهنگی، وابسته های فرهنگی، رایزن های فرهنگی و سفیران جمهوری اسلامی ایران در جمهوری آذربایجان، در راستای عنوان پژوهش انجام گرفته و با استفاده از این ابزار، موضوع پژوهش مورد مطالعه، مذاقه و واکاوی قرار گرفته است.

ادبیات و مفاهیم نظری پژوهش

۱. الگو

واژه الگو به معنای انگاره، شکل و نمونه، قالب، طرح، منوال و نقش در نظر گرفته شده است. این واژه در معانی متعددی به کار رفته است. در تعریفی ساده می توان گفت الگو، نمایش نظری و ساده شده از جهان واقعی است (دهقان، ۱۳۸۶: ۶۵).

الگو، مدل، سرمشق، مقتدا، اسوه و... معمولاً به نمونه کوچکی از یک شیء بزرگ یا به مجموعه محدودی از اشیای بی شمار گفته می شود که ویژگی های مهم و اصلی آن شیء بزرگ یا اشیاء را داشته باشد (شعبانی، ۱۳۸۵: ۲۱۸). برخی الگو را به عنوان بخشی که شکل یا کیفیت کل را نشان می دهد و برخی آن را به عنوان پیش نویس یا نموداری که راه معمولی یک عمل یا رفتار و یک ساختار ادراکی را نمایش می دهد، معرفی کرده اند.

۲. سیاست گذاری

سیاست گذاری، طراحی سازوکار به معنای ایجاد یک فضا برای حرکت عوامل فرهنگی،

اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به سمت وضعیت مطلوب، از منظر سیاست‌گذار است. سیاست‌گذاری بیانگر مجموعه‌ای از اقدامات نسبتاً هدفمند است که به وسیله یک فرد یا مجموعه‌ای از بازیگران برای پرداختن به یک مسئله یا دغدغه دنبال می‌شود. سیاست‌گذاری، یعنی تعیین و ترسیم خط‌مشی و راهبردها همراه با تعیین هدف در یک بازه زمانی مشخص، و نیز از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب رسیدن (اشتریان، ۱۳۸۱: ۱۸).

- سیاست‌گذاری فرهنگی

سیاست‌گذاری فرهنگی عبارت است از: تعیین خط‌مشی‌ها و راهبردهای کلان فرهنگی برای رسیدن به اهداف همکاری‌های فرهنگی، مشارکت فرهنگی، میراث فرهنگی و هویت فرهنگی با ارائه مفهوم توسعه فرهنگی (همایون و جعفری، ۱۳۸۷: ۱۵). همچنین سیاست‌گذاری فرهنگی به اراده دولت در ایجاد، تحکیم یا تغییر مقررات و تنظیمات در عرصه فرهنگ معطوف است که چنین اراده‌ای می‌تواند سلبی یا ایجابی باشد (وحید، ۱۳۸۶: ۲۲۸). از دیدگاه علم سیاست‌گذاری، سیاست فرهنگی مقوله‌ای با اهمیت راهبردی است که بر توسعه پایدار اثر می‌گذارد و در واقع، بخش اساسی آن است (اشتریان، ۱۳۸۱: ۱۰).

سیاست‌گذاری، طراحی سازوکار به معنای ایجاد یک فضا برای حرکت عوامل اقتصادی و اجتماعی به سمت وضعیت مطلوب، از منظر سیاست‌گذار است (اشتریان، ۱۳۸۱: ۱۸).

۳. مناسبات

کلمه مناسبات در واژه به معنای روابط، ارتباطات، وابستگی‌ها، پیوندها و مناسبات مشترک و رابطه متقابل و حسنه داشتن است. مناسبات در فرهنگستان ادب فارسی به معنای مجموعه‌ای منسجم از افراد برخوردار از روابط نزدیک و مناسبات فرهنگی و اجتماعی بر پایه شماری از مشترکات، به ویژه حسن تعلق به هویتی مشترک است. مناسبات در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، یعنی تشکیلاتی با چارچوب حقوقی و قانون منظم و سازمان‌یافته برای تنظیم مناسبات داخلی یا بین‌المللی (کاظمی، ۱۳۸۴: ۱۴۸).

۴. فرهنگ

فرهنگ نظام‌واره‌ای است از «عقاید و باورهای اساسی»، «ارزش‌ها، آداب و الگوهای رفتاری»، ریشه‌دار و دیرپا و «نمادها» و «مصنوعات» که ادراکات، رفتار و مناسبات جامعه را جهت و شکل می‌دهد و هویت آن را می‌سازد (نقشه مهندسی فرهنگی کشور، ۱۳۹۳: ۱۶).

جمهوری آذربایجان

جمهوری آذربایجان بزرگ‌ترین کشور قفقاز در گذرگاه اروپا و آسیای شمال غربی و در کنار دریای خزر است. پایتخت آن باکو است. کشور ایران در جنوب، ارمنستان و ترکیه در غرب، گرجستان در شمال غربی و روسیه در شمال آذربایجان قرار دارند. همچنین این کشور دارای مرز آبی با کشورهای ترکمنستان و قزاقستان است. بر اساس آمار رسمی، جمهوری آذربایجان ۹ میلیون نفر جمعیت دارد که ۹۵ درصد جمعیت آن مسلمان هستند. ۸۵ درصد جمعیت آن مذهب شیعه و ۱۵ درصد بقیه از مذاهب دیگر هستند. زبان رسمی کشور ترکی آذربایجانی است. نوع حکومت جمهوری آذربایجان، جمهوری پارلمانی چندحزبی با یک مجلس قانون‌گذاری است. این جمهوری سکولار بوده، از سال ۲۰۰۱ به عضویت اتحادیه اروپا درآمده است.

۱. محیط‌شناسی راهبردی مناسبات فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان

الف) پیشینه تاریخی و تمدنی مشترک ایران و جمهوری آذربایجان

اشتراکات تاریخی و فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان به گذشته برمی‌گردد. وجود پیوندهای فرهنگی و تاریخی میان ایران و جمهوری آذربایجان، در سنجش با سایر زمینه‌های همکاری، بستر آماده‌تری را برای توسعه روابط دو کشور فراهم می‌آورد. از این رو، در میان متغیرها و شاخص‌های مناسبات فرهنگی میان دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان، دین و مذهب و میراث مشترک تاریخی و فرهنگی، زبان، آیین‌های مشترک، آیین‌های مذهبی و دینی و مفاخر مشترک عناصری مثبت و سازنده در پیوندهای دو کشور به شمار می‌روند. بهرام امیراحمدیان، تحلیلگر کتاب *روابط ایران و آذربایجان، نگاه آذری‌ها به ایران*، درباره اشتراکات تاریخی و فرهنگی دو ملت می‌گوید: «یکی از مهم‌ترین عوامل نزدیکی ایران و آذربایجان وجود

علقه‌های مذهبی و دینی (یعنی شیعه و مسلمان بودن مردم آن کشور) و نیز برگزاری جشن‌ها و آیین‌های نوروزی است.» تاریخ مشترک ایران و جمهوری آذربایجان از عناصر نزدیکی فرهنگی و اجتماعی دو کشور است. این وضعیت باعث شده است تا برخلاف تلاش هفتاد ساله کمونیست‌ها، باز علقه‌های تاریخی بین دو کشور باقی بماند.

جشن نوروز باستانی، مراسم چهارشنبه آخر سال، سفره هفت سین و سمنو، هزاران واژه پارسی در زبان و ادبیات آذربایجانی و در برابر، واژگان پر شمار ترکی در ادبیات ایرانی و عناصر دیگر فرهنگ ایرانی که در آسیای مرکزی، آسیای صغیر و قفقاز و به ویژه در بین مردم جمهوری آذربایجان به طور گسترده گرامی داشته می‌شود، همه این مسائل نشان‌دهنده عمق روابط فرهنگی و تاریخی دو کشور است. این کشور به لحاظ اشتراک‌های تاریخی، آداب و رسوم و فرهنگ نزدیکی فراوانی به جمهوری اسلامی ایران دارد و این نکته‌ای ضروری و قابل توجه است که می‌تواند به عنوان یک عامل مثبت در مناسبات دو کشور مورد توجه و بهره‌برداری قرار گیرد. یکی از عوامل هم‌گرایی ایران و جمهوری آذربایجان، دین و مذهب است. اسلام به عنوان دین مشترک مردم ایران و جمهوری آذربایجان بستر معنوی و فرهنگی آماده‌ای را برای پیوند میان مردم دو کشور به وجود می‌آورد (امیر احمدیان، ۱۳۸۴: ۳۸).

ب) ظرفیت‌های همسایگی جغرافیایی ایران و جمهوری آذربایجان

اهمیت متقابل ایران و کشور آذربایجان برای یکدیگر به وضوح مشخص است. برای جمهوری آذربایجان، ایران تنها یک کشور معمولی نیست. این دو کشور حدود ۶۱۸ کیلومتر مرز مشترک خاکی با هم دارند. هر دو کشور دارای ارزش‌های مشترک متقابل و بعضی از عناصر فرهنگی مشترک هستند. آذربایجان بعد از ایران، دومین کشور شیعی جهان از لحاظ درصد جمعیت است. در منطقه قفقاز، جمهوری آذربایجان بیش از سایر جمهوری‌ها توجه ایران را به خود مبدول می‌دارد. تجانس فرهنگی و زبانی جمهوری آذربایجان با بخش‌هایی از جمهوری اسلامی ایران، در کنار تمایل اکثریت این جمهوری به دین اسلام و مذهب تشیع زمینه مطلوبی را برای مناسبات فرهنگی و پیوند و در نتیجه، توسعه همکاری‌ها و بهبود روابط با کاربست سیاست‌گذاری فرهنگی هدفمند می‌تواند فراهم کند (سیف‌زاده، ۱۳۸۹: ۵۴).

۲. فعالیت و جریان فرهنگی در جمهوری آذربایجان

الف) جریان فرهنگی اسلامی - ملی (همسو با ایران گرایی)

از دوره ساسانیان که قفقاز یکی از ایالت‌های ایران بوده، جریان فرهنگی ایران بر این منطقه حاکم بوده است. به رغم فراز و نشیب‌های فراوان تاریخی، غلبه این جریان فرهنگی از لحاظ تاریخی چنان بوده که جریان فرهنگی ایران‌ستیز، از جمله در دوره تزارهای روس و همچنین شوروی سابق نتوانسته است به طور کامل، آن را از بین ببرد. اماکن تاریخی، کاروان‌سراها، مساجد، صنایع دستی، نسخ خطی، زبان‌ها و گویش‌های محلی و فرهنگ عامیانه حاکم بر سرزمین جمهوری آذربایجان همگی نشانه‌هایی از جریان فرهنگی ایرانی بوده است. در دوران شوروی (سابق) با اقداماتی نظیر: اسلام‌ستیزی، تخریب آثار تاریخی، سوزاندن نسخه‌های خطی و تغییر الفبای فارسی منطقه تلاش شد تا ریشه‌های جریان فرهنگی ایرانی - اسلامی در جمهوری آذربایجان از بین برود. پس از فروپاشی شوروی نیز تعریف فرهنگ در جمهوری آذربایجان بر پایه انکار ایران گذاشته و تلاش شد که از هرگونه تبلیغ فرهنگی ایران در این کشور جلوگیری شود. با وجود این، در چارچوب روابط رسمی دو کشور، همکاری‌های فرهنگی‌ای صورت می‌گیرد که مورد استقبال مردم جمهوری آذربایجان قرار دارد (مصاحبه ابراهیم نوری، ۱۳۹۷/۶/۱۸).

در این زمینه، در تیر ماه ۱۳۸۹ موافقت‌نامه همکاری‌های فرهنگی به امضای محمد حسینی و ابوالفضل قارایف، وزیران فرهنگ وقت ایران و جمهوری آذربایجان رسید. این موافقت‌نامه شامل ده ماده بود که برنامه اجرایی همکاری‌های فرهنگی و هنری دو کشور تا سال ۲۰۱۳ را شامل می‌شد.

سیدمحمد حسینی، وزیر وقت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران، در این مراسم امضای موافقت‌نامه فرهنگی میان ایران و جمهوری آذربایجان را زمینه‌ساز توسعه هر چه بیشتر مناسبات ایران و جمهوری آذربایجان در زمینه‌های فرهنگی خواند. ابوالفضل قارایف، وزیر وقت فرهنگ و جهانگردی جمهوری آذربایجان، نیز با ابراز خرسندی از امضای این موافقت‌نامه افزود: همکاری‌های فرهنگی دو کشور برگرفته از اشتراکات فراوان تاریخی، فرهنگی و دینی است.

جدول ۱. هفته‌های فرهنگی

الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

ردیف	نام برنامه
۱	برگزاری هفته‌های فرهنگی دو کشور
۲	برگزاری سمینارها و همایش‌های ادبی و علمی مشترک
۳	برگزاری نمایشگاه کتاب
۴	صنایع دستی و نقاشی
۵	ترجمه آثار فاخر ادبی به زبان‌های فارسی و آذری
۶	برگزاری شب شعر و شرکت هنرمندان دو کشور در جشنواره‌های هنری و ادبی

مقامات رسمی جمهوری آذربایجان در سخن، بر اشتراکات فرهنگی دو کشور در دیدارهای رسمی تأکید می‌کنند. برای نمونه، الهام علی‌اف، رئیس‌جمهور آذربایجان، در دیدار با سیدمحمد حسینی، وزیر وقت فرهنگ و ارشاد جمهوری اسلامی ایران، بر اشتراکات فرهنگی دو کشور تأکید کرد. طی سال‌های اخیر، مهم‌ترین رویداد فرهنگی میان دو کشور برگزاری هفته‌های فرهنگی میان دو کشور به صورت متقابل در شهرهای تهران و تبریز و شهرهای باکو و گنجه در مهر ۱۳۹۰ بود. آنچه امروز در جمهوری آذربایجان به عنوان جریان فرهنگی ایران یاد می‌شود، در واقع، همان هویت اسلامی و ملی این کشور است. در نتیجه، هر چه ارزش‌های ملی و اسلامی این کشور تقویت شود، در واقع، جریان فرهنگی ایران در این کشور تقویت می‌شود. به همین دلیل، ایران‌ستیزان در جمهوری آذربایجان، معتقدند که فشار بر اسلام‌گرایان موجب تضعیف موقعیت ایران خواهد شد. بر این اساس، تقویت اسلام در جمهوری آذربایجان رابطه‌ای مستقیم با تقویت فرهنگ ایرانی در این کشور دارد (مصاحبه محمد حسینی، ۱۳۹۷/۲/۲۰).

ب) اشتراکات فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان

مقامات ایران و جمهوری آذربایجان همواره در دیدارهای مشترک بر این نکته تأکید می‌کنند که این دو کشور یک ملت در کالبد دو جسم هستند. این ناشی از اشتراکات فراوانی است که میان دو کشور وجود دارد. با وجود جدایی آذربایجان از ایران، سنت و رسوم فرهنگی و آیینی در میان مردم به حیات خویش ادامه داد. برپایی مراسم سوگواری در روز عاشورا، برگزاری جشن عید غدیر و پخش کردن شیرینی و شربت در تمام مسجدها و محله‌ها، همچنین برگزاری جشن

نوروز در این کشور از نشانه‌های پیوند و اشتراک‌های فرهنگی و تاریخی جمهوری آذربایجان با ایران است. یکی دیگر از عوامل اشتراکات فرهنگی وجود کتب فراوان با خط و زبان فارسی در جمهوری آذربایجان است. با الحاق آذربایجان قفقاز به روسیه، خط و زبان فارسی در میان مردم این سرزمین مقام خود را حفظ کرد. تألیف کتاب *گلستان ارم* توسط «عباس قلی آقا قدسی» معروف به «باکی خانوف» در سال ۱۲۵۷ ق. نشانه تداوم حیات زبان فارسی در این منطقه است. اما در قرن بیستم، به دلیل عدم توجه حکومت وقت ایران به لزوم گسترش خط و زبان فارسی در قفقاز و سیاست سرکوب گرانه نظام تزاری روسیه، این زبان به تدریج به فراموشی گرایید. در دوران حکومت شوروی (سابق) بر آذربایجان قفقاز با جایگزینی خط لاتین و سیریلیک به جای خط فارسی، این روند تشدید شد. در طول تاریخ، شعرا و نویسندگان بسیاری در آذربایجان قفقاز آثار خود را به خط و زبان فارسی نوشتند. در حال حاضر، مردم جمهوری آذربایجان به دلیل تسلط نداشتن به زبان فارسی، قادر به مطالعه منابع مهم تاریخی و دیوان اشعار شعرای بزرگی، مانند «مجیرالدین بیلقانی» و «نظامی گنجوی» نیستند. میان زبان آذری و فارسی وجوه مشترک فراوانی، از نظر اعلام جغرافیایی، لغات، اصطلاحات و تعبیرات وجود دارد. این عناصر مشترک نشانه پیوند تاریخی مردم دو سرزمین است (مصاحبه رضا میرمحمدی، ۱۳۹۷/۷/۲۰).

از دیگر اشتراکات مهم فرهنگی میان ایران و جمهوری آذربایجان برگزاری جشن نوروز است. در کشور جمهوری آذربایجان هر سال با آغاز فصل بهار، جشن نوروز برگزار می‌شود. در دوران حکومت شوروی، مردم از برگزاری مراسم تاریخی و دینی منع می‌شدند؛ اما پس از استقلال جمهوری آذربایجان، نوروز به آیین رسمی این کشور تبدیل شد. مردم جمهوری آذربایجان از عید نوروز به عنوان عید صلح، دوستی و وحدت یاد می‌کنند (امیر احمدیان، ۱۳۹۶: ۷۱).

مؤلفه‌های مذهبی بخش اعظم اشتراکات فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان را تشکیل می‌دهد. برای نمونه، مردم جمهوری آذربایجان قفقاز از قرن هفتم هجری نسبت به مذهب تشیع تمایل زیادی داشتند. از دوره صفویه، با توجه به رسمی شدن مذهب تشیع به عنوان مذهب رسمی ایران، هر ساله مراسم سوگواری در روز تاسوعا و عاشورا در ایران و آذربایجان قفقاز با شکوه خاصی برگزار می‌شد. روح و هویت ایرانی در مرثیه‌خوانی، سینه‌زنی و تعزیه مردم جمهوری

آذربایجان و قفقاز نمود بارزی دارد. از اعیاد دیگر مهم اسلامی در ایران و جمهوری آذربایجان، می‌توان به اعیاد فطر و قربان اشاره کرد (مصاحبه محسن پاک‌آیین، ۱۳۹۶/۱۱/۲۹).

همین اشتراکات گسترده فرهنگی، به خوبی جایگاه فرهنگی ایران در جمهوری آذربایجان را نشان می‌دهد. اکنون قدرت‌های مخالف ایران، از جمله رژیم صهیونیستی به شدت در پی از بین بردن این جایگاه هستند. امروزه در جمهوری آذربایجان به کوچک‌ترین حضور فرهنگی ایران در این کشور، واکنش و حساسیت نشان داده می‌شود. بالغ بر ۸۰۰ هزار مسجد در جمهوری آذربایجان وجود دارد که نیروی محرکه جنبش امام خمینی (ره) محسوب می‌شوند؛ تا جایی که از نصب تصاویر حضرت امام خمینی (ره) در مساجد آذربایجان نیز بوی «دکترین انقلاب اسلامی» می‌آید. به رغم اینکه ایران و جمهوری آذربایجان دارای اشتراکات فراوانی هستند؛ به علت تحركات بازیگران ضد ایرانی در جمهوری آذربایجان و نیز سیاست باکو برای گریز فرهنگی از ایران، در حال حاضر، تهدیدهای فرهنگی زیادی متوجه ایران در جمهوری آذربایجان است. این عوامل نشان می‌دهند که رویکرد حاکم بر جمهوری آذربایجان در تضعیف اشتراکات فرهنگی و تبدیل این اشتراکات به عوامل اختلاف و واگرایی است (دست‌نوشته کاظمی، رایزن وقت فرهنگی ایران در جمهوری آذربایجان، ۱۳۹۱: ۴۶).

۳. مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

مناسبات فرهنگی مشترک بین ایران و جمهوری آذربایجان را با الهام از برنامه‌ها و فعالیت‌های سازمان یونسکو در چهار حوزه می‌توان بررسی و جمع‌بندی کرد:

الف) میراث فرهنگی ملموس

اگرچه با در نظر داشتن پیوندها و پیوستگی‌های تاریخی و جغرافیایی دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان تا قبل از پیمان‌های گلستان و ترکمانچای، بسیاری از میراث فرهنگی ملموس موجود در دو کشور را می‌توان یافت که در سرنوشت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آنها - که تا پیش از این، در کالبد یک سرزمین و ساختار سیاسی واحد و یک‌پارچه به سر می‌بردند - نقش انکارناپذیری داشته‌اند و در خاطره جمعی مردم آن از جایگاهی ماندگار برخوردارند. با این حال،

قواعد و ستفالیایی حاکم و تعریف‌های سرزمینی از دولت - ملت‌ها و جدا کردن مرزهای سیاسی آنها، امروزه اندیشه ثبت مشترک این نوع از میراث را منتفی ساخته است. تنها میراث مشترک ملموس، آن هم نه از نوع فرهنگی، بلکه از نوع میراث طبیعی که همکاری در ثبت و نگهداری آن می‌تواند به هم‌گرایی دو کشور کمک کند، جنگل‌های هیرکانی است. این جنگل‌ها از مهم‌ترین جنگل‌های پهن‌برگ جهان، از منطقه هیرکن در جمهوری آذربایجان در حاشیه دریای خزر شروع شده، تا استان گلستان در ایران امتداد می‌یابند. ۲۰ هزار هکتار از این جنگل‌ها سهم جمهوری آذربایجان و نزدیک به ۲ میلیون هکتار سهم ایران است (Unesco, 1972). توافق ایران و جمهوری آذربایجان به صورت مشترک برای ثبت به سازمان یونسکو تسلیم شده است (رفیعی فنود، ۱۳۹۳: ۸۹).

ب) میراث فرهنگی ناملموس

از میراث فرهنگی ناملموس، موارد بی‌شماری در این حوزه به عنوان میراث مشترک فرهنگی بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان قابل شناسایی هستند که برخی از آنها در سازمان یونسکو به صورت مشترک یا منفرد ثبت شده‌اند و بسیاری دیگر می‌توانند مورد شناسایی و ثبت قرار گیرند. موسیقی موغام (ثبت ۲۰۰۸)، هنر عاشیقی (ثبت ۲۰۰۹)، هنر سنتی فرش‌بافی جمهوری آذربایجان (ثبت ۲۰۱۰)، صنعت و اجرای هنر تار (ثبت ۲۰۱۲)، بازی چوگان با اسب قره‌باغ (ثبت ۲۰۱۳)، نماد و هنر سنتی کلاغایی روسری ابریشمی زنان (ثبت ۲۰۱۴)، صنعت و اجرای هنر بالابان (ارائه پرونده به یونسکو سال ۲۰۱۳، در انتظار ثبت) (unscso, 2014)، از میراث فرهنگی ناملموس ثبت شده از سوی جمهوری آذربایجان، در سازمان یونسکو هستند. آیین نوروز، به صورت مشترک و چندملیتی از سوی جمهوری اسلامی ایران، جمهوری آذربایجان، هند، ترکیه، پاکستان، ازبکستان و قرقیزستان در سال ۲۰۰۹ به ثبت سازمان یونسکو رسیده است (unscso, 2014).

با این حال، از میراث فرهنگی ناملموس که می‌تواند به صورت مشترک از سوی ایران و جمهوری آذربایجان در سال‌های پیش رو به ثبت برسد و با احساس تعلق به فرهنگ مشترک زمینه‌های هم‌گرایی هر چه بیشتر دو کشور را فراهم کند، عبارت‌اند از: شب یلدا (چله گنجسی)،

آیین‌های وابسته به نوروز مانند مراسم چهارشنبه آخر سال (ایل آخر چرشنبه سی)، سفره هفت‌سین، رویاندن سبزه، پخت سمنو، رنگ کردن تخم‌مرغ (یومورتدا بویاماغ)، دادن اسکناس‌های جدید (ایل سوفت سی) و سیزده بدر. این عوامل می‌توانند به عنوان میراث فرهنگی مشترک در راستای هم‌گرایی و مناسبات فرهنگی دو کشور مورد ثبت و بهره‌برداری قرار گیرند (علامی، ۱۳۹۰: ۶۹۷).

ج) میراث فرهنگی مکتوب

در حوزه میراث فرهنگی مکتوب، جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۵ یک نسخه خطی درباره پزشکی و داروسازی را در سازمان یونسکو ثبت کرده است. این نسخه مجموعه‌ای منحصر به فرد از دست‌نوشته‌های دوره میانه و شامل سه بخش است:

الف) ذخایر نظام شاهی، نوشته رستم جرجانی؛

ب) القانون فی طب، تألیف ابوعلی سینا؛

ج) المقال الثلاثون، نوشته ابوالقاسم الزهراوی. این اثر به همراه دو مجموعه ارزشمند پنج گنج یا خمسه نظامی گنجوی که در سال ۲۰۱۱ و نسخه خطی وقف‌نامه ربع رشیدی مربوط به قرن ۱۳ نوشته خواجه الرشیدین فضل‌الله همدانی که در سال ۲۰۰۷ (unesco, 2014) از سوی جمهوری اسلامی ایران در میان آثار مربوط به حافظه جهانی سازمان یونسکو به ثبت رسیده‌اند، را می‌توان در حوزه میراث مشترک فرهنگی دو کشور به شمار آورد. همچنین کار مشترکی که دو کشور در مورد ثبت هشتصدمین سال تولد خواجه نصیرالدین طوسی (۱۲۷۲-۱۲۰۱) در سازمان یونسکو در سال ۲۰۰۱ انجام داده‌اند، می‌تواند در مورد ثبت آثار مکتوب این فیلسوف، ریاضی‌دان و منجم بزرگ قرن ۱۳ ادامه پیدا کند. کار مشترک بر روی این آثار علمی، ادبی و فرهنگی می‌تواند مورد همت مسئولان و اندیشمندان دو کشور قرار گیرد. آثار مهم حاج زین‌العابدین شیروانی (۱۱۹۳ ق/۱۷۸۹ م) شامل: بستان السیاحه، حدائق السیاحه و ریاض السیاحه (سلماسی‌زاده و جعفری، ۱۳۸۴: ۷۷)، تلخیص الآثار فی عجائب الاقطار از عبدالرشید نوری باکویی، آثار میرزا محمدبن حسن شروانی، شامل: حواشی و تعلیقات بر معالم الاصول، شرح مطالع، شرح اشارات، شرح حکمت العین، رسائلی در کائنات جو و نموزج العلوم و هندسه، تألیفات کمال‌الدین مسعود شروانی، از

جمله تعلیقات وی بر شرح حکمت العین مبارکشاه بخاری، شرح طوابع الانوار، شرح مواقف سید شریف و شرح آداب البحث سمرقندی، تألیفات قاضی نجم‌الدین احمد نخجوانی، از جمله شرح کلیات قانون و تعلیقات انتقادی بر منطق اشارات ابوعلی سینا و آثار سیدیحیی بن سید بهاء‌الدین شروانی مانند اسرار الطالبین، شفاء الاسرار، اسرار الوحی و شرح گلشن راز (تربیت، ۱۳۱۴: ۲۵۵-۴۰۰). تنها بخش کوچکی از میراث فرهنگی مکتوب هستند که هر دو کشور به نوعی دارایی‌های علمی و فرهنگی امروز خود را مدیون آنها هستند.

در کنار موارد پیش گفته، آثار ماندگار اندیشمندان عرصه موسیقی عملی و نظری، از جمله صفی‌الدین ارموی (قرن ۷ ق/ ۱۳ م) و عبدالقادر مراغه‌ای (قرن ۹ ق/ ۱۵ م) در مناسبات فرهنگی دو کشور نقش مهمی می‌توانند داشته باشند. هر دو کشور دانش موسیقیایی خود را مدیون آثار این بزرگان می‌دانند (Traditional of Azarbaijan, 2014). بنابراین، همچنان که بزرگداشت ششصدمین سالگرد تألیف اثر ارزشمند مقاصد الألهان عبدالقادر مراغه‌ای با حمایت جمهوری آذربایجان و ترکیه در سال ۲۰۱۴ از سوی ایران در سازمان یونسکو برگزار شد، آثار آنها از جمله الرسالة الأدهار فی الموسیقی و الرسالة الشرقیة فی النسب التألیفیه صفی‌الدین ارموی (عقلمند، ۱۳۸۵: ۱۱۸-۱۲۵)؛ و مقاصد الألهان و کنز الألهان عبدالقادر مراغه‌ای (عباس‌خانی، ۱۳۸۲: ۳۲۹-۳۳۳) نیز می‌توانند به عنوان میراث مشترک فرهنگی به ثبت سازمان یونسکو در آیند و در فهرست حافظه جهانی قرار گیرند.

آثار شعرایی همچون: عمادالدین نسیمی، ملامحمد فضولی، نظامی گنجوی، خاقانی شیروانی، مجیرالدین بیلقانی، هندوشاه نخجوانی، ابوالعلاء گنجوی، خورشیدبانو ناتوان، حسین اردوبادی، حاجی سیدعظیم شروانی، میرزاصادق اردوبادی، محمدصالح باکویی، عهدی باکویی، جلال‌الدین محمد شروانی، شیخ‌ابراهیم قدسی گنجوی، میرزاهمدمدتی قمری دربندی، نجمی شروانی، نشاط شروانی، سیدحسن واعظ شروانی، عتیقی شروانی (تربیت، ۱۳۱۴: ۱۸۷)؛ و اشعار طنزگونه با محتوای انقلابی - سیاسی میرزا علی‌اکبر صابر، شاعر انقلابی جمهوری آذربایجان، که با نشر در روزنامه ملانصرالدین نقش ارزنده‌ای در بیداری آذربایجان ایران و انقلابیون مشروطه‌خواه نیز داشت. مکاتبه شعری او با اشرف‌الدین گیلانی معروف به نسیم شمال، اشعار اجتماعی و انتقادی آذری میرزاعلی معجز شبستری، شاعر متفکر و منتقد ابتدای قرن بیستم ایران، در کنار منظومه بسیار

ارزشمند «حیدر بابا»ی استاد محمدحسین شهریار که خود گنجینه‌ای از فرهنگ فولکلور مردم آذربایجان به کلام و بیان شاعرانه است، نمونه‌هایی از میراث مشترک فرهنگی مکتوب هستند که دو کشور با همکاری یکدیگر می‌توانند ثبت مشترک آنها را در دستور کار برنامه حافظه جهانی سازمان یونسکو قرار دهند. جدا از موارد متنی، آثار شنیداری - دیداری مانند فیلم‌ها، نوارها و موارد دیگر نیز مشروط به داشتن نقش مهم در انسجام فرهنگی ملت‌ها و هم‌گرایی هرچه بیشتر آنان، می‌توانند به عنوان میراث مشترک در حافظه جهانی ثبت شوند (امیر احمدیان، ۱۳۸۴: ۷۸).

الف) میراث فرهنگی ملموس

اگرچه با در نظر داشتن پیوندها و پیوستگی‌های تاریخی و جغرافیایی دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان تا قبل از پیمان‌های گلستان و ترکمانچای، بسیاری از میراث فرهنگی ملموس موجود در دو کشور را می‌توان یافت که در سرنوشت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آنها - که تا پیش از این، در کالبد یک سرزمین و ساختار سیاسی واحد و یک‌پارچه به سر می‌بردند - نقش انکارناپذیری داشته‌اند و در خاطره جمعی مردم آن از جایگاهی ماندگار برخوردارند. با این حال، قواعد و ستفالیایی حاکم و تعریف‌های سرزمینی از دولت - ملت‌ها و جدا کردن مرزهای سیاسی آنها، امروزه اندیشه ثبت مشترک این نوع از موارد را منتفی ساخته است. تنها میراث مشترک ملموس، آن هم نه از نوع فرهنگی، بلکه از نوع میراث طبیعی که همکاری در ثبت و نگهداری آن می‌تواند به هم‌گرایی دو کشور کمک کند، جنگل‌های هیرکانی است. این جنگل‌ها از مهم‌ترین جنگل‌های پهن‌برگ جهان، از منطقه هیرکن در جمهوری آذربایجان در حاشیه دریای خزر شروع شده، تا استان گلستان در ایران امتداد می‌یابند. ۲۰ هزار هکتار از این جنگل‌ها سهم جمهوری آذربایجان و نزدیک به ۲ میلیون هکتار سهم ایران است (Unesco, 1972). توافق ایران و جمهوری آذربایجان به صورت مشترک برای ثبت به سازمان یونسکو تسلیم شده است (رفیعی فنود، ۱۳۹۳: ۸۹).

ب) میراث فرهنگی ناملموس

از میراث فرهنگی ناملموس، موارد بی‌شماری در این حوزه به عنوان میراث مشترک فرهنگی

بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان قابل شناسایی هستند که برخی از آنها در سازمان یونسکو به صورت مشترک یا منفرد ثبت شده‌اند و بسیاری دیگر می‌توانند مورد شناسایی و ثبت قرار گیرند. موسیقی موغام (ثبت ۲۰۰۸)، هنر عاشیقی (ثبت ۲۰۰۹)، هنر سنتی فرش‌بافی جمهوری آذربایجان (ثبت ۲۰۱۰)، صنعت و اجرای هنر تار (ثبت ۲۰۱۲)، بازی چوگان با اسب قره‌باغ (ثبت ۲۰۱۳)، نماد و هنر سنتی کلاغایی روسری ابریشمی زنان (ثبت ۲۰۱۴)، صنعت و اجرای هنر بالابان (ارائه پرونده به یونسکو سال ۲۰۱۳، در انتظار ثبت) (UNESCO, 2014)، از میراث فرهنگی ناملموس ثبت شده از سوی جمهوری آذربایجان، در سازمان یونسکو هستند. آیین نوروز، به صورت مشترک و چندملیتی از سوی جمهوری اسلامی ایران، جمهوری آذربایجان، هند، ترکیه، پاکستان، ازبکستان و قرقیزستان در سال ۲۰۰۹ به ثبت سازمان یونسکو رسیده است (UNESCO, 2014).

با این حال، از میراث فرهنگی ناملموس که می‌تواند به صورت مشترک از سوی ایران و جمهوری آذربایجان در سال‌های پیش رو به ثبت برسد و با احساس تعلق به فرهنگ مشترک زمینه‌های هم‌گرایی هر چه بیشتر دو کشور را فراهم کند، عبارت‌اند از: شب یلدا (چله گنجسی)، آیین‌های وابسته به نوروز مانند مراسم چهارشنبه آخر سال (ایل آخر چرشنبه سی)، سفره هفت‌سین، رویاندن سبزه، پخت سمنو، رنگ کردن تخم‌مرغ (یومورتدا بویاماغ)، دادن اسکناس‌های جدید (ایل سوفت سی) و سیزده بدر. این عوامل می‌توانند به عنوان میراث فرهنگی مشترک در راستای هم‌گرایی و مناسبات فرهنگی دو کشور مورد ثبت و بهره‌برداری قرار گیرند (علامی، ۱۳۹۰: ۶۹۷).

ج) میراث فرهنگی مکتوب

در حوزه میراث فرهنگی مکتوب، جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۵ یک نسخه خطی درباره پزشکی و داروسازی را در سازمان یونسکو ثبت کرده است. این نسخه مجموعه‌ای منحصر به فرد از دست‌نوشته‌های دوره میانه و شامل سه بخش است:

الف) ذخایر نظام شاهی، نوشته رستم جرجانی؛

ب) القانون فی طب، تألیف ابوعلی سینا؛

ج) المقال الثلاثون، نوشته ابوالقاسم الزهراوی. این اثر به همراه دو مجموعه ارزشمند پنج گنج یا خمسه نظامی گنجوی که در سال ۲۰۱۱ و نسخه خطی وقف‌نامه ربع رشیدی مربوط به قرن ۱۳ نوشته خواجه الرشیدین فضل‌الله همدانی که در سال ۲۰۰۷ (unesco, 2014) از سوی جمهوری اسلامی ایران در میان آثار مربوط به حافظه جهانی سازمان یونسکو به ثبت رسیده‌اند، را می‌توان در حوزه میراث مشترک فرهنگی دو کشور به شمار آورد. همچنین کار مشترکی که دو کشور در مورد ثبت هشتصدمین سال تولد خواجه نصیرالدین طوسی (۱۲۷۲-۱۲۰۱) در سازمان یونسکو در سال ۲۰۰۱ انجام داده‌اند، می‌تواند در مورد ثبت آثار مکتوب این فیلسوف، ریاضی‌دان و منجم بزرگ قرن ۱۳ ادامه پیدا کند. کار مشترک بر روی این آثار علمی، ادبی و فرهنگی می‌تواند مورد همت مسئولان و اندیشمندان دو کشور قرار گیرد. آثار مهم حاج زین‌العابدین شیروانی (۱۱۹۳ ق/۱۷۸۹ م) شامل: بستان السیاحه، حدائق السیاحه و ریاض السیاحه (سلماسی‌زاده و جعفری، ۱۳۸۴: ۷۷)، تلخیص الآثار فی عجائب الاقطار از عبدالرشید نوری باکویی، آثار میرزا محمدبن حسن شروانی، شامل: حواشی و تعلیقات بر معالم الاصول، شرح مطالع، شرح اشارات، شرح حکمت العین، رسائلی در کائنات جو و نموزج العلوم و هندسه، تألیفات کمال‌الدین مسعود شروانی، از جمله تعلیقات وی بر شرح حکمت العین مبارکشاه بخاری، شرح طوابع الانوار، شرح مواقف سید شریف و شرح آداب البحث سمرقندی، تألیفات قاضی نجم‌الدین احمد نخجوانی، از جمله شرح کلیات قانون و تعلیقات انتقادی بر منطق اشارات ابوعلی سینا و آثار سیدیحیی بن سید بهاء‌الدین شروانی مانند اسرار الطالبین، شفاء الاسرار، اسرار الوحی و شرح گلشن راز (تریت، ۱۳۱۴: ۲۵۵-۴۰۰). تنها بخش کوچکی از میراث فرهنگی مکتوب هستند که هر دو کشور به نوعی دارایی‌های علمی و فرهنگی امروز خود را مدیون آنها هستند.

در کنار موارد پیش گفته، آثار ماندگار اندیشمندان عرصه موسیقی عملی و نظری، از جمله صفی‌الدین ارموی (قرن ۷ ق/۱۳ م) و عبدالقادر مراغه‌ای (قرن ۹ ق/۱۵ م) در مناسبات فرهنگی دو کشور نقش مهمی می‌تواند داشته باشند. هر دو کشور دانش موسیقایی خود را مدیون آثار این بزرگان می‌دانند (Traditional of Azarbaijan, 2014). بنابراین، همچنان که بزرگداشت ششصدمین سالگرد تألیف اثر ارزشمند مقاصد الألبان عبدالقادر مراغه‌ای با حمایت جمهوری آذربایجان و ترکیه در سال ۲۰۱۴ از سوی ایران در سازمان یونسکو برگزار شد، آثار آنها از جمله

الرساله الأدوار فی الموسیقی و الرساله الشرقيه فی النسب التألیفیه صفی الدین ارموی (عقلمند، ۱۳۸۵: ۱۲۵-۱۱۸)؛ و مقاصد الالحن و کنز الألحن عبدالقادر مراغه‌ای (عباس‌خانی، ۱۳۸۲: ۳۳۳-۳۲۹) نیز می‌توانند به عنوان میراث مشترک فرهنگی به ثبت سازمان یونسکو درآیند و در فهرست حافظه جهانی قرار گیرند.

آثار شعرایی همچون: عمادالدین نسیمی، ملا محمد فضولی، نظامی گنجوی، خاقانی شیروانی، مجیرالدین بیلقانی، هندوشاه نخجوانی، ابوالعلاء گنجوی، خورشیدبانو ناتوان، حسین اردوبادی، حاجی سیدعظیم شروانی، میرزا صادق اردوبادی، محمد صالح باکویی، عهدی باکویی، جلال‌الدین محمد شروانی، شیخ ابراهیم قدسی گنجوی، میرزا محمد تقی قمری دربندی، نجمی شروانی، نشاط شروانی، سیدحسن واعظ شروانی، عتیقی شروانی (تربیت، ۱۳۱۴: ۱۸۷)؛ و اشعار طنزگونه با محتوای انقلابی - سیاسی میرزا علی‌اکبر صابر، شاعر انقلابی جمهوری آذربایجان، که با نشر در روزنامه *ملانصرالدین* نقش ارزنده‌ای در بیداری آذربایجان ایران و انقلابیون مشروطه‌خواه نیز داشت. مکاتبه شعری او با اشرف‌الدین گیلانی معروف به نسیم شمال، اشعار اجتماعی و انتقادی آذری میرزا علی معجز شبستری، شاعر متفکر و منتقد ابتدای قرن بیستم ایران، در کنار منظومه بسیار ارزشمند «حیدر بابا»ی استاد محمدحسین شهریار که خود گنجینه‌ای از فرهنگ فولکلور مردم آذربایجان به کلام و بیان شاعرانه است، نمونه‌هایی از میراث مشترک فرهنگی مکتوب هستند که دو کشور با همکاری یکدیگر می‌توانند ثبت مشترک آنها را در دستور کار برنامه حافظه جهانی سازمان یونسکو قرار دهند. جدا از موارد متنی، آثار شنیداری - دیداری مانند فیلم‌ها، نوارها و موارد دیگر نیز مشروط به داشتن نقش مهم در انسجام فرهنگی ملت‌ها و هم‌گرایی هرچه بیشتر آنان، می‌توانند به عنوان میراث مشترک در حافظه جهانی ثبت شوند (امیر احمدیان، ۱۳۸۴: ۷۸).

مؤلفه‌های چالش‌زای مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

۱. چالش‌های میراث مشترک فرهنگی

اگر میراث فرهنگی را پایه منزلت و حیثیت فرهنگی میان دو کشور بدانیم، می‌توان استدلال کرد که در مورد جمهوری آذربایجان با توجه به تازه‌تأسیس بودن آن و قرار داشتن در روند دولت - ملت‌سازی و نیز سامان‌یابی آن بر اساس هویت قوم‌مدارانه، موضوع میراث مشترک فرهنگی چقدر می‌تواند در برساختگی منزلت و حیثیت این کشور مهم باشد و ریشه‌های شرف و افتخارجویی آن را سامان دهد. بر این اساس، نگاه ابزاری سودجویانه به میراث مشترک فرهنگی در راستای پیگیری هدف‌های سیاسی، می‌تواند هر یک از کنشگران را مدعی حق تصاحب و تعلق انفرادی و انحصاری میراث مشترک فرهنگی کند؛ این امر واکنش متقابل، ایجاد تضاد و سرانجام واگرایی بیشتر در پی خواهد شد (مصاحبه پاک‌آیین، ۱۳۹۶/۷/۲۷).

برای نمونه، نگاهی به جدال فرهنگی بر سر ثبت بازی چوگان، نقش واگرایانه میراث مشترک فرهنگی را، در صورت بهره‌گیری سلیقه‌ای و ابزاری از آن در راستای شرف و افتخارجویی قومی و ملی، به وضوح آشکار می‌سازد. جمهوری آذربایجان در اسناد ارائه‌شده به سازمان یونسکو، برای مستندسازی تعلق بازی چوگان به آن کشور، به اشعار و نقاشی‌های نقاشان مکتب مینیاتور تبریز در قرن‌های ۱۵ و ۱۶ استناد کرده بود (Emin, 2010). حتی در فیلم ارائه‌شده از سوی این کشور به کمیته ثبت یونسکو، به برگزاری این ورزش سنتی در شهرهای ارومیه و تبریز اشاره شده و از این مناطق با اصطلاح آذربایجان جنوبی نام برده شده بود. این مسائل به روشنی از تعلق بازی چوگان به حوزه میراث مشترک فرهنگی دو کشور حکایت دارد. بر این اساس، اقدام جمهوری آذربایجان و همراهی سازمان یونسکو با آن، واکنش‌های مختلفی را در ایران به دنبال داشت. برای نمونه ۶۹ انجمن مردم‌نهاد در نامه‌ای به دبیرکل یونسکو به ثبت چوگان به نام جمهوری آذربایجان اعتراض کردند. حساسیت بالای میراث مشترک فرهنگی به اندازه‌ای است که هر گونه ادعای تملک و تعلق انحصاری و انفرادی آن، برای خدشه‌دار کردن منزلت و حیثیت سایر مدعیان و به خطر انداختن شرف و افتخارجویی آنها، زمینه‌های تعارض و واگرایی را فراهم می‌آورد (مصاحبه خبرگزاری میراث فرهنگی با ابوذر ترکمان ابراهیمی، ۱۳۹۶).

۲. فرصت‌های میراث مشترک فرهنگی

میراث مشترک فرهنگی با توجه به ویژگی فراگیری خود، توان دربرگیری، بازسازی و بازآفرینی تمام نمادها و معانی حیاتی جوامع بشری را دارد. در قالب این نگاه، نمادها و معانی مخلوق افراد بشری، حتی خود افراد به عنوان برجستگان و مشاهیر و مفاخر علمی - فرهنگی شناسایی و احیا می‌شوند. با قرارگیری هر فرد، نماد و معنایی در فهرست میراث مشترک فرهنگی [ثبت می‌شود و] متعلقان به آن، به بازتعریف هویت جمعی خود و گسترش مرزهای «هم بودگی» تا مرزهای دربرگیری میراث مشترک فرهنگی اقدام می‌کنند. در نتیجه، نمادها و معانی‌ای که تا قبل از شناسایی میراث مشترک فرهنگی، به عنوان «غیر» تعریف شده و در مرز «دیگری» قرار گرفته بود، پس از ثبت در فهرست میراث مشترک فرهنگی، در حوزه «خودی» و در مرز «ما» تعریف می‌شود. از این فرایند می‌توان به عنوان نقش هم‌گرایانه میراث مشترک فرهنگی تعبیر کرد.

می‌توان فرهنگ‌ها را عرصه‌هایی تصور کرد که هویت‌ها در آنها دائم بر ساخته و باز ساخته می‌شوند و به دنبال آن، «ما و دیگری» مورد تعریف و بازتعریف قرار می‌گیرند. تحولات هویتی مبتنی بر فرهنگ به نوبه خود، هویت‌های دولتی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین، انتظار می‌رود که احساس تعلق به میراث مشترک فرهنگی، بتواند به رفع کلیشه‌های فرهنگی، تعصبات و پیش‌داوری‌های فرهنگی، بیرون‌گذاری‌ها و سیاه‌نمایی‌های فرهنگی و مانند آن بین دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان کمک کند و احساس «ما بودگی» را میان آنان گسترش دهد. نزدیکی فرهنگی به وجود آمده از این احساس، خرد و عقلانیت را جایگزین زور و اجبار می‌سازد و ظرفیت گوش دادن به ایده‌ها و باور دیگران را افزایش خواهد داد. در نتیجه، امکان شنیدن نظرات و دیدگاه‌های متفاوت و گزینش بهترین آنها فراهم خواهد شد (مصاحبه رضا میرمحمدی، ۱۳۹۷/۷/۲۰).

ثبت میراث مشترک فرهنگی در فهرست جهانی سازمان یونسکو با تعهدی که برای دولت‌ها در مورد تلاش برای ساخت، احترام و ارتقای میراث فرهنگی از راه برنامه‌های آموزشی، افزایش آگاهی و اطلاع‌رسانی برای عموم، به ویژه جوانان ایجاد می‌کند و نیز با متعهد ساختن دولت‌ها به همکاری دوجانبه، نیم‌منطقه‌ای، منطقه‌ای و بین‌المللی برای نگهداری از میراث فرهنگی (کمسیون ملی یونسکو - ایران، ۱۳۹۱)، به یک اعتبار می‌تواند به شکل‌گیری نوعی قاعده تعهدی

همکاری محور منجر شود. عملیاتی شدن این قاعده با نفی مطلق‌انگاری‌ها، خودبرتربینی‌ها و تعصب‌های فرهنگی موجب خواهد شد تا دو کشور مشروعیت و اعتبار فرهنگی را که برای گروه خودی قائل هستند، به گروه مقابل نیز تسری دهند. در نتیجه، نمادها و معانی‌ای که تا قبل از شناسایی میراث مشترک فرهنگی، به عنوان «غیر» تعریف شده و در مرز دیگری قرار گرفته بود، پس از ثبت در فهرست میراث مشترک فرهنگی در حوزه «خودی» و در مرز «ما» تعریف خواهد شد (Atlas Traditional Music of Azarbaijan, 2014).

با توجه به اینکه جمهوری آذربایجان در همسایگی ما قرار دارد، نوع تعامل و فعالیت دو کشور با سایر رایزنی‌های فرهنگی کشورمان در خارج از کشور متفاوت است. با این حال، برگزاری یا مشارکت در اجرای نمایشگاه‌ها و جشنواره‌های فرهنگی و هنری، تحقیقات میدانی در مورد فرهنگ جمهوری آذربایجان، برگزاری شب‌های شعر، چاپ و نشر یا حمایت از کتاب‌های مختلف ادبی، فرهنگی و تاریخی و مجلات و نشریات ادواری با مشارکت مراکز علمی، برگزاری دوره‌های آموزشی زبان فارسی، قرآن کریم، معارف اسلامی، زبان و ادبیات عرب، موسیقی، سرود و آواز هنری به همراه اردوهای آموزشی، از جمله برنامه‌های این نمایندگی فرهنگی در طول سال است. هدف از دایر کردن کلاس‌های هنری هم احترام به انسانیت و تسری بخشیدن و گسترش اخلاقیات است که ریشه در فرهنگ مشترک ما دارد (مصاحبه پاک‌آیین، ۱۳۹۶: ۲۳).

روش‌شناسی پژوهش

هدف کلی پژوهش حاضر «الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان» از دیدگاه خبرگان فرهنگی است. این پژوهش در چارچوب رویکرد کیفی و با به کارگیری روش نظریه داده‌بنیاد انجام گرفته و داده‌های مورد نیاز با به کارگیری مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و همچنین ادبیات و مبانی نظری پژوهش جمع‌آوری شده است. جامعه آماری این پژوهش از آن دسته از کارشناسان فرهنگی در جایگاه سفیران، رایزن‌های فرهنگی، وابسته‌ها و مستشاران فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در جمهوری آذربایجان تشکیل شده است که می‌توانستند اطلاعات با ارزشی را در حوزه مناسبات و سیاست‌گذاری فرهنگی در اختیار پژوهشگر قرار دهند. نمونه‌گیری در این پژوهش به طور هدفمند انجام گرفته است. در این

زمینه، حجم نمونه بخش کیفی این پژوهش را دوازده نفر از خبرگان و کارشناسان در حوزه سیاست گذاری و مناسبات فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان تشکیل داده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو.دا انجام شده که نرم‌افزاری مناسب برای تحلیل داده‌ها در روش داده‌بنیاد است. در این روش، کدگذاری‌های پژوهش به شرح زیر انجام می‌شود.

کدگذاری

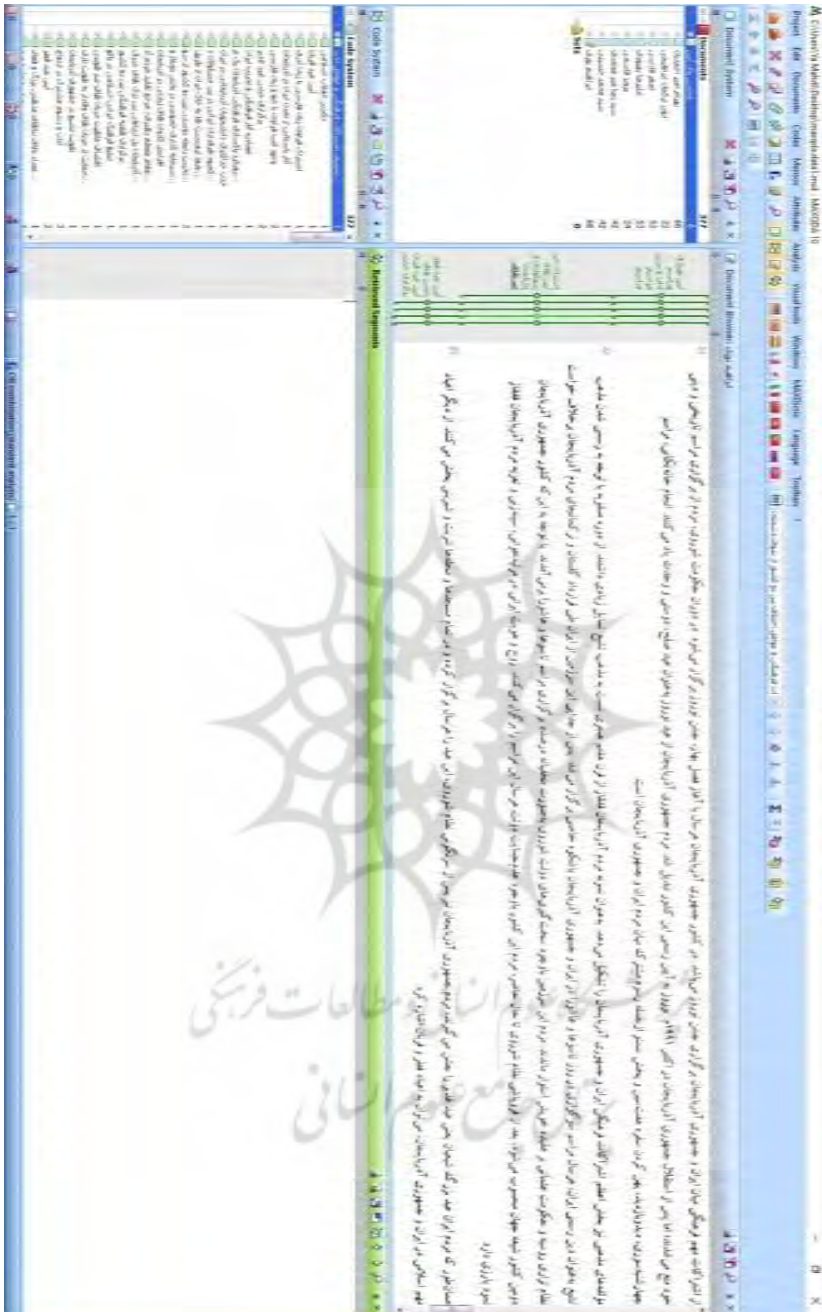
۱. **کدگذاری باز:** این کدگذاری اولین مرحله در تجزیه و تحلیل داده‌هاست. در این مرحله، داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها و نیز ادبیات و مبانی نظری پژوهش به منظور یافتن مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها به طور منظم بررسی شد.

۲. **کدگذاری محوری:** در کدگذاری محوری، مفاهیم بر اساس اشتراکات یا هم‌معنایی در کنار هم قرار می‌گیرند. به عبارت دیگر، کدها و دسته‌های اولیه‌ای که در کدگذاری باز ایجاد شده‌اند، با یکدیگر مقایسه می‌شوند و با ادغام کدهایی که از نظر مفهومی با یکدیگر مشابه هستند و به یکدیگر مربوط می‌شوند، حول محوری مشترک قرار می‌گیرند. در واقع، در این مرحله ابعاد کدگذاری شکل می‌گیرد.

۳. **کدگذاری انتخابی:** کدگذاری انتخابی با تلفیق گویه‌هایی که برای شکل‌گیری چارچوب نظری اولیه توسعه داده شده‌اند، مرتبط است. اصطلاح «انتخابی» به این علت برای این مرحله به کار می‌رود که تحلیلگر به وضوح، یک جنبه مرکزی از داده‌ها را به عنوان «گویه هسته‌ای» انتخاب می‌کند و روی آن متمرکز می‌شود. در این پژوهش تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق، حاصل از مصاحبه‌ها و ادبیات پژوهش برای رسیدن به پرسش اصلی پژوهش (الگوی سیاست گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان) است، که با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو.دا^۱ تمام مصاحبه‌ها که در ارتباط با موضوع پژوهش است، به روش کدگذاری نظریه داده‌بنیاد در قالب سه مرحله یادشده، مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. در نهایت، حاصل نتایج به دست آمده از هر مرحله، به تفکیک در این مقاله ارائه می‌شود (شکل ۱).

1. MaxQDA

نمونه‌ای از نرم‌افزار مکس کیو. ۱۵ در این پژوهش (MaxQDA)

فرایند تدوین یافته‌های پژوهش

شکل ۱. الگوی پیشنهادی تحقیق
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌های این پژوهش بر اساس نظریه داده‌بنیاد (اکتشافی) انجام گرفت. از این رو، در این پژوهش بر اساس شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد، کدگذاری و تحلیل حاصل از مصاحبه‌ها تبیین می‌شود.

الف) مرحله کدگذاری باز

در این مرحله، بر اساس روش مرسوم در نظریه داده‌بنیاد به هریک از اجزاء، عنوان و برجستگی داده شد. این عنوان که در اصطلاح به آن «کد» می‌گویند، گویای عنوان اختصاص داده شده به مصاحبه‌هاست؛ به طوری که محقق و خواننده با مشاهده این عنوان و تیتراژ متوجه خواهد شد که این تیتراژ مربوط به کدام یک از مصاحبه‌هاست. بنابراین، طی بررسی‌های صورت گرفته بر روی تمام مصاحبه‌ها در مجموع، ۵۳ کد با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو.دا استخراج شد که مجموع این کدها با توجه به تعداد دفعات تکرار در هر مصاحبه، جمعاً به ۱۳۳ کد رسید. این اعداد بدین شرح هستند: از مصاحبه محسن پاک‌آیین ۴ کد، مصاحبه بهرام امیر احمدیان ۲۲ کد، مصاحبه ابوذر ترکمان ابراهیمی ۳ کد، مصاحبه اصغر فارسی ۱۱ کد، مصاحبه علیرضا بهبودی ۱۶ کد، مصاحبه پرویز قاسمی ۱۰ کد، مصاحبه سیدرضا میرمحمدی ۱۵ کد، مصاحبه سیدمحمد حسینی ۱۹ کد و مصاحبه ابراهیم نوری ۳۳ کد استخراج شد.

در جدول زیر به کدگذاری باز به دست آمده در نرم‌افزار مکس کیو.دا پرداخته می‌شود. با توجه به اینکه در کدگذاری باز با فراوانی بسیاری از مفاهیم مواجه شدیم، در جدولی در ادامه مقاله فقط بخش کوتاهی از کدگذاری باز حاصل از مصاحبه‌ها به عنوان نمونه آورده می‌شود (جدول ۲).

جدول ۲. استخراج مفاهیم از طریق کدگذاری باز

نشانه‌گر	مصاحبه شونده	تاریخ مصاحبه	گزاره‌های منتخب	مفاهیم
الف ۱-۱	محسن پاک‌آیین	۹۶/۱۱/۲۹	سفر مقامات فرهنگی، توسعه روابط با همسایگان و به ویژه جمهوری آذربایجان، دارا بودن اشتراکات فرهنگی، دینی و تاریخی فراوان و مهم، موافقت‌نامه فرهنگی	کسب و فروش و تعیین روابط فرهنگی
الف ۲-۱	بهرام امیر احمدیان	۹۶/۹/۷	حمایت همه‌جانبه جمهوری اسلامی ایران در روزهای سخت از جمهوری آذربایجان	
الف ۳-۱	ابوذر ترکمان ابراهیمی	۹۶/۲/۳۱	هفته‌های فرهنگی بین دو کشور در جمهوری آذربایجان، دوره‌های آموزش زبان و ادبیات فارسی، سرود، خطاطی، نشست‌های علمی و	

مفاهیم	گزاره‌های منتخب	تاریخ مصاحبه	مصاحبه شونده	نشانگر
	<p>فرهنگی، تقویت روابط میان دانشگاه‌های دو کشور، تبادل استادان دانشگاه‌ها و برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت در هفته فرهنگی، خواهرخواندگی بین شهرهای شمال ایران و جمهوری آذربایجان، برگزاری نشست‌های شعر و اعزام گروهی از شعرای آذربایجان به جشنواره‌های شعر رضوی، شعر عاشورایی، کنگره شعرا و مداحان فاطمی، خواهرخواندگی دو شهر فرهنگی آستارا در جمهوری اسلامی ایران و گنجینه در جمهوری آذربایجان، نخبگان، افراد تأثیرگذار در جریان‌های فرهنگی</p>			
<p>گسترش و تعمیق روابط فرهنگی</p>	<p>تکیه بر قرابت‌های فرهنگی و میراث مشترک و عزم مقامات دو کشور، برگزاری هفته‌های فرهنگی بین دو کشور، اشتراکات فرهنگی، تاریخی و دینی، تاریخ زبان، دین، فرهنگ، آداب و رسوم مشترک، دومین کشور شیعی جهان، برگزاری یا مشارکت در اجرای نمایشگاه‌ها و جشنواره‌های فرهنگی و هنری، تحقیقات میدانی در مورد فرهنگ جمهوری آذربایجان، برگزاری شب‌های شعر، چاپ و نشر یا حمایت از کتاب‌های مختلف ادبی، فرهنگی و تاریخی و مجلات و نشریات ادواری با مشارکت مراکز علمی، برگزاری دوره‌های آموزشی زبان فارسی، قرآن کریم، معارف اسلامی، زبان و ادبیات عرب، رایانه، موسیقی، سرود و آواز هنری به همراه اردوهای آموزشی</p>	<p>۹۶/۴/۲۴</p>	<p>اصغر فارسی</p>	<p>الف-۱</p>

الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

مفاهیم	گزاره‌های منتخب	تاریخ مصاحبه	مصاحبه شونده	نشانگر
توسعه گردشگری بین دو کشور	امضای موافقت‌نامه گردشگری و حمایت از توسعه گردشگری بین اتباع دو کشور	۹۶/۱۱/۲۹	محسن پاک آیین	الف-۲
اشتراکات تاریخی، تمدنی و فرهنگی	تمدن و فرهنگ موجود در دو کشور، مکمل یکدیگر	۹۶/۱۱/۲۹	محسن پاک آیین	الف-۳
	وجود اشتراکات فرهنگی و تاریخی بین دو کشور، مفاخر فرهنگی، تاریخی و موارث متعدد مشترک به عنوان پل‌های دوستی، ثبت میراث مشترک نوروژ	۹۶/۴/۲۴	اصغر فارسی	الف-۳
	وجود پیوندهای فرهنگی و تاریخی میان ایران و جمهوری آذربایجان، تاریخ مشترک ایران و جمهوری آذربایجان، عمق روابط فرهنگی و تاریخی دو کشور، عامل مثبت ژئوپولیتیکی، اشتراک‌های تاریخی	۹۶/۹/۷	بهرام امیر احمدیان	الف-۳
	اشتراکات فرهنگی و تاریخی	۹۷/۲/۲۰	سیدمحمد حسینی	الف-۳
اشتراکات تاریخی، تمدنی و فرهنگی	اشتراکات فرهنگی و اجتماعی ایران و جمهوری آذربایجان؛ یک ملت در کالبد دو دولت یا یک روح در کالبد دو جسم	۹۷/۶/۱۸	ابراهیم نوری	الف-۳
معرفی الگوی پیشرفت ایران	معرفی پیشرفت‌های همه‌جانبه ایران برای تطهیر اذهان عمومی در جمهوری آذربایجان	۹۶/۱۱/۲۹	محسن پاک آیین	الف-۴
دین و مذهب مشترک	دین و مذهب مشترک، وجود علقه‌های مذهبی و دینی (یعنی شیعه و مسلمان بودن مردم آن کشور)	۹۶/۹/۷	بهرام امیر احمدیان	الف-۵

مفاهیم	گزاره‌های منتخب	تاریخ مصاحبه	مصاحبه شونده	نشاتگر
	زندگی دینی، مناسک دینی، آداب و رسوم مشترک (آذربایجان دومین کشور شیعه جهان)	۹۶/۲/۳۱	ابوذر ترکمان ابراهیمی	الف-۵
	آذربایجان کشوری مسلمان با اکثریت شیعه، زادگاه مجتهدین و مراجع عظام تقلید	۹۶/۴/۲۴	اصغر فارسی	الف-۳
	مذهب تشیع، مذهب مشترک دو کشور	۹۷/۶/۱۴	علیرضا بهبودی	الف-۴
	مذهب مشترک (آذربایجان دومین کشور شیعه جهان از نظر جمعیت)	۹۷/۷/۱۱	پرویز قاسمی	الف-۵
	فرهنگ اسلامی و شیعی	۹۷/۲/۲۰	سید محمد حسینی	الف-۶
	دین، کشور جمهوری آذربایجان دومین کشور شیعه جهان از نظر جمعیت		ابراهیم نوری	الف-۷
آیین‌ها و جشن‌های مشترک	برگزاری جشن‌ها و آیین‌های نوروزی، جشن نوروز باستانی، مراسم چهارشنبه آخر سال، سفره هفت سین و سمنو، تعطیلی رسمی عید فطر	۹۶/۹/۷	بهرام امیر احمدیان	الف-۱
	آیین و آداب و رسوم نوروز	۹۶/۴/۲۴	اصغر فارسی	الف-۲
	عید قربان، عید غدیر، آیین‌های مشترک عید نوروز، چهارشنبه سوری، سیزده بدر	۹۷/۷/۱۱	پرویز قاسمی	الف-۳
	عید قربان و عید فطر، برگزاری جشن‌ها و آیین نوروزی	۹۷/۲/۲۰	سید محمد حسینی	الف-۴

(ب) مرحله کدگذاری محوری

در این مرحله به «دسته‌بندی و مقایسه» داده‌های استخراج شده می‌پردازیم. در ابتدا، ارتباط بین آنها چندان آشکار نیست و با انبوهی از داده‌های خام مواجه می‌شویم که چندان به هم ربطی ندارند؛ اما به زودی پیوندهای نامرئی هویدا خواهد شد. با مقایسه داده‌های مختلف می‌توان زمینه‌های مشترک بیشتری را میان آنها کشف کرد که امکان طبقه‌بندی مفاهیم مشابه در قالب

طبقه‌بندی‌های یکسان را فراهم خواهد ساخت. پدیدآورندگان نظریه داده‌بنیاد نام این فرایند مقایسه مستمر داده‌ها با یکدیگر را روش «مقایسه پایدار» نامیده‌اند. با استفاده از این روش، زمینه ظهور ابعاد مشترک داده‌ها که همان کدگذاری محوری است، امکان‌پذیر می‌شود و حاصل این مرحله از فرایند، شکل‌گیری «گویه‌های محوری» است. در نهایت، برای رسیدن به این مرحله، مطالعات رفت و برگشتی مفاهیم ادامه می‌یابد تا آنجا که مقوله‌های محوری شناسایی و تعیین می‌شوند. در این پژوهش، مهم‌ترین مقوله‌های به دست آمده درباره موضوع، در قالب ۱۵ مقوله فرعی و ۴ مقوله اصلی و مهم استخراج شد. سپس مقوله‌های استخراج شده را با توجه به نوع تأثیرگذاری در موضوع پژوهش با عنوان طبقه‌بندی مقوله‌ها، دسته‌بندی کرده‌ایم که به شرح زیر است:

۱. شرایط علی: مقوله‌های مربوط به شرایطی که بر مقوله محوری تأثیر می‌گذارند؛
۲. شرایط محوری: مقوله‌های مربوط به شرایطی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند؛
۳. شرایط زمینه‌ای: شرایط زمینه‌ای بر راهبردها تأثیر می‌گذارند؛
۴. شرایط مداخله‌گر: این شرایط بر راهبردها تأثیر می‌گذارند؛
۵. راهبردها: کنش‌ها یا برهم کنش‌های خاصی که از پدیده محوری منتج می‌شوند؛
۶. پیامدها: خروجی‌های حاصل از استخراج راهبردها هستند.

علت انتخاب و به دست آمدن مقوله‌ها در شرایط علی، شرایط محوری، شرایط زمینه، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها به این صورت است: مفاهیمی که در تمامی عرصه‌ها بین دو کشور مشترک است، به عنوان شرایط زمینه‌ای انتخاب می‌شود. سپس مفاهیمی که بودن یا نبودن آنها تأثیری عمیق بر مفاهیم محوری می‌گذارد، به عنوان شرایط علی انتخاب شده، موضوعات محوری به دست آمده در کدگذاری محوری به عنوان شرایط محوری انتخاب می‌شود. موضوعاتی که به لحاظ تأثیرگذاری، در نگاه اول کم‌اهمیت به نظر می‌آیند، اما اهمیت دادن به این موضوعات باعث می‌شود که رسیدن به راهبردها آسان‌تر شود، به عنوان شرایط مداخله‌گر در نظر گرفته می‌شوند و مباحثی که باید برنامه‌ریزی‌های اصلی و راهبردهای مطرح‌شده در تمامی حوزه‌ها روی این موضوعات صورت گیرد، به عنوان شرایط راهبردی، و موضوعاتی که نتیجه اجرا کردن تمامی راهبردها و شرایط دیگر است، به عنوان شرایط پیامدی تعیین می‌شوند (جدول ۳).

جدول ۳. استخراج مقوله‌ها با کدگذاری محوری

طبقه‌بندی مقوله‌ها					مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی مداخله‌گر	مفاهیم محوری	نشانه‌گر زمینه‌ای
پایندی	راهبردی	مداخله‌گر	محوری	زیمینه‌ای				
				۷	سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی با توجه به اشتراکات بین دو کشور	پیشینه و هویت تاریخی میان ایران	اشتراکات تاریخی، تمدنی و فرهنگی	الف ۳
				۷		و جمهوری آذربایجان	آثار باستانی مشترک	الف ۵۳
				۷		باورهای دینی، مذهبی و اعتقادی	دین و مذهب	الف ۵
				۷		میان ایران و جمهوری	آیین‌های دینی مشترک	الف ۹
				۷		آذربایجان	سوگواری و عزاداری‌های مشترک	الف ۴
				۷		اشتراک زبان،	مشاهیر بزرگ مشترک	الف ۱۸
				۷		ادبیات و هنر میان ایران و جمهوری	زبان و ادبیات	الف ۷
		۷				آذربایجان	کتب فراوان با خط و زبان فارسی	الف ۵۱
				۷		مراسم و سبک زندگی میان ایران و آذربایجان	آداب و سنن مشترک	الف ۸
				۷			سبک زندگی مشترک	الف ۲۴
				۷			آیین‌ها و جشن‌های مشترک	الف ۶
		۷					قربت فامیلی با ایرانی‌ها	الف ۳۵
			۷			عوامل چالش‌زا در	ایدئولوژی کمونیستی	الف ۱۰
				۷		سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی	عوامل مخرب مناسبات فرهنگی در زمینه سیاسی	کمیود طرفداران ایرانی در بین مسئولان دولتی

الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

طبقه‌بندی مقوله‌ها					مقوله‌های اصلی راهبردی	مقوله‌های فرعی مداخله‌گر	مفاهیم محوری	نشانه‌گر زمینه‌ای
پایامدی	راهبردی	مداخله‌گر	محوری	زمینه‌ای				
				۷	ایران در جمهوری آذربایجان		زمینه‌های دوری دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان	الف ۱۷
				۷			بحث ایران‌هراسی در آذربایجان	الف ۳۸
			۷				اهمیت راهبردی آذربایجان برای رژیم صهیونیستی	الف ۲۷
		۷			عوامل مخرب مناسبات فرهنگی در زمینه فرهنگ		تأثیر رسانه‌های جمعی علیه روابط دو کشور	الف ۱۲
				۷			تخریب رابطه دوستی بین دو کشور	الف ۴۶
				۷			مصادره آثار فرهنگی و تخریب ایران	الف ۵۰
				۷			رویکرد پاک‌سازی فرهنگی آذربایجان از فرهنگ ایران	الف ۴۹
		۷					ضعف آگاهی در واجبات و محرمات شرعی	الف ۳۴
		۷					ایجاد تردید و ضعف در اعتقادات	الف ۱۳
				۷			فعالیت جمهوری آذربایجان در حوزه بان ترکیسم و پان آدریسم	الف ۳۶

نشانگر زمینه ی	مفاهیم محوری	مقوله‌های فرعی مداخله‌گر	مقوله‌های اصلی راهبردی	طبقه‌بندی مقوله‌ها				
				پایمندی	زمینه‌ای	محوری	مداخله‌گر	راهبردی
الف ۵۱	نفوذ تفکر رژیم صهیونیستی و وهابیت در جمهوری آذربایجان					۷		
الف ۴۹	اختلاف بر سر مالکیت مشاهیر					۷		
الف ۲۸	پیشینه تاریخی هویت‌ساز مشترک	عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری						
الف ۴۸	جذب حداکثری دانشجویان آذربایجانی در ایران	مناسبات فرهنگی در زمینه فرهنگ						
الف ۲۹	همکاری‌های فرهنگی همه‌جانبه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی							
الف ۴۱	برگزاری هفته فرهنگی بین دو کشور	تغییرهای فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی						
الف ۱	گسترش و تعمیق روابط فرهنگی							
الف ۳۰	آذربایجان دومین کشور شیعه جهان بعد از ایران	عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در زمینه فرهنگ	ایران و آذربایجان					
الف ۲	توسعه گردشگری بین دو کشور							
الف ۲۰	گسترش اخلاقیات بین دو کشور							
الف ۳۳	مکمل بودن فرهنگ و تمدن مشترک ایران و جمهوری آذربایجان							

الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

طبقه‌بندی مقوله‌ها						مقوله‌های اصلی راهبردی	مقوله‌های فرعی مداخله‌گر	مفاهیم محوری	نشانه‌گر زمینه‌ی
پایمندی	راهبردی	مداخله‌گر	محوری	زمینه‌ای	پایمندی				
								معرفی الگوی پیشرفت ایران	الف ۴
								موقعیت ژئوپولیتیکی آذربایجان برای ایران	الف ۴۲
								خواهرخواندگی بین شهرهای هم‌جوار ایران و آذربایجان	الف ۳۷
								مدیریت و هدایت سیاست خارجی در مسیر مناسب	الف ۱۶
								ثبت میراث مشترک نوروز	الف ۲۸
						متغیرهای فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی	عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در زمینه سیاسی	مبارزه با افراطی‌گری در رأس امور	الف ۲۳
						ایران و آذربایجان	عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در زمینه تاریخ و هویت	بازگشت به خویشتن و هویت‌یابی آذربایجان	الف ۳۱
							عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در زمینه مذهب	اعزام و جذب طلاب آذربایجان	الف ۳۲
						عوامل مؤثر برای تحکیم مناسبات فرهنگی بین ایران و آذربایجان	تحکیم مناسبات فرهنگی در زمینه مذهب	نفوذ حجت‌الاسلام اجاق‌نژاد در آذربایجان	الف ۲۵
								مقام معظم رهبری، مرجع تقلید مردم آذربایجان	الف ۴۳

طبقه‌بندی مقوله‌ها						مقوله‌های اصلی راهبردی	مقوله‌های فرعی مداخله‌گر	مفاهیم محوری	نشانه‌گر زمینه‌ای
پایامدی	راهبردی	مداخله‌گر	محوری	زمینه‌ای	پایامدی				
								افزایش کاروان‌های زیارتی	الف ۴۴
								احیای ارزش‌های دینی و آموزش صحیح آنها	الف ۱۱
						تحکیم مناسبات فرهنگی در زمینه هویت و تاریخ		حمایت از جریان‌های وفادار به هویت تاریخی آذربایجان	الف ۳۹
								ظهور نمادهای انقلاب اسلامی در آذربایجان	الف ۵۳
								رسانه مهم‌ترین ابزار ارتباطی بین دو کشور	الف ۲۲
						تحکیم مناسبات فرهنگی در زمینه فرهنگ		سرمایه‌گذاری خصوصی در بخش فیلم‌های ایرانی	الف ۴۵
								برگزاری نمایشگاه‌های هنری و فراملی با رویکرد اسلامی - ایرانی	الف ۸

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

طبقه بندی مقولات اصلی حاصل از کدگذاری باز و کدگذاری محوری

با نگاه به سؤال، اهداف و نتایجی که از تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها به روش داده‌بنیاد با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو.دی.ای به دست آمد، مفاهیم، مقوله‌های فرعی و مقوله‌های اصلی درباره موضوع «الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان» به شرح بالا تبیین و روابط فی ما بین آنها مشخص شد. با توجه به مشخص شدن مقوله‌های علی، محوری، مداخله‌گر، زمینه‌ای، راهبردی، پیامدی و چگونگی تأثیر آنها در طراحی الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان نتیجه می‌گیریم که بهره‌گیری از مقوله‌های زمینه‌ای، محوری و مداخله‌گر می‌تواند فرایند الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان را سرعت بخشد و عدم توجه به مقوله‌های پیامدی می‌تواند روند تعالی و طراحی الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان را با چالش‌هایی مواجه کند و در بسیاری از زمینه‌ها، این روند رو به رشد را با کاهش مواجه نماید.

ج) مرحله کدگذاری انتخابی

کدگذاری انتخابی با تلفیق گویه‌هایی که برای شکل‌گیری چارچوب نظری اولیه توسعه داده شده‌اند، مرتبط است. اصطلاح «انتخابی» به این علت برای این مرحله به کار می‌رود که تحلیلگر به وضوح، یک جنبه مرکزی از داده‌ها را به عنوان «گویه هسته‌ای» انتخاب می‌کند و روی آن متمرکز می‌شود. وقتی این انتخاب صورت بگیرد، تحلیل نظری محدود و کدگذاری محوری متوقف می‌شود. بنابراین در کدگذاری انتخابی، هدف یک‌پارچه‌سازی و در کنار هم قرار دادن گویه‌های به دست آمده و تجزیه و تحلیل آن رو به رشد است. پس از اتمام مرحله دوم کدگذاری در نرم‌افزار مکس کیو.دی.ای، وارد مرحله سوم کدگذاری می‌شویم. در این مرحله در پی دستیابی به الگویی هستیم که به تدوین، یک‌پارچه‌سازی و انسجام‌بخشی موضوع برای نزدیک شدن هرچه بیشتر به موضوع تحقیق که «الگوی سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان» است، کمک کند؛ به گونه‌ای که به آسانی و به شکلی مناسب، از دستاوردهای تحقیق بهره لازم به دست آید. پس از بررسی‌های صورت گرفته روی مصاحبه‌ها با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو.دی.ای و غربالگری مفاهیم، به ۵۳ شاخص کلی در زمینه سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی بین دو کشور دست پیدا کردیم که به شرح زیر است (جدول ۴).

جدول ۴. شاخص‌های کلی سیاست‌گذاری فرهنگی دو کشور

ردیف	شاخص	ردیف	شاخص
۱	توسعه گردشگری بین دو کشور	۱۷	کمیود طرفداران ایرانی در بین مسئولان دولتی
۲	اشتراکات تاریخی، تمدنی و فرهنگی	۱۸	مصادره آثار فرهنگی و تخریب ایران
۳	معرفی الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت	۱۹	ظهور نمادهای انقلاب اسلامی در آذربایجان
۴	دین و مذهب	۲۰	مدیریت و هدایت سیاست خارجی در مسیر مناسب
۵	آیین‌ها و جشن‌های مشترک	۲۱	زمینه‌های دوری دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان
۶	زبان و ادبیات	۲۲	مشاهیر بزرگ مشترک
۷	آداب و سنن مشترک	۲۳	فعالیت خانه فرهنگ شهریار
۸	آیین‌های مشترک	۲۴	گسترش اخلاقیات بین دو کشور
۹	ایدئولوژی مشترک	۲۵	ترجمه متون فارسی به زبان‌های مختلف دنیا
۱۰	احیای ارزش‌های دینی و آموزش صحیح آنها	۲۶	رسانه مهم‌ترین ابزار ارتباطی بین دو کشور
۱۱	تأثیر رسانه‌های جمعی	۲۷	مبارزه با افراطی‌گری در رأس امور
۱۲	تردید و ضعف در اعتقادات	۲۸	سبک زندگی مشترک
۱۳	سوگواری و عزاداری‌های مشترک	۲۹	نفوذ حجت الاسلام اجاق‌نژاد در جمهوری آذربایجان
۱۵	اهمیت راهبردی جمهوری آذربایجان	۳۰	تفکر فقرزدایی در جمهوری آذربایجان
۱۶	افزایش کاروان‌های زیارتی	۳۱	اهمیت راهبردی جمهوری آذربایجان برای رژیم صهیونیستی
۳۲	متغیرهای فرصت‌ساز در روابط ایران و جمهوری آذربایجان	۴۳	قربان فامیلی با ایرانی‌ها

ردیف	شاخص	ردیف	شاخص
۳۳	همکاری‌های فرهنگی همه‌جانبه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	۴۴	فعالیت آذربایجان در حوزه پان‌ترکیسم و پان‌آدریسم
۳۴	سرمایه‌گذاری خصوصی در بخش فیلم‌های ایرانی	۴۵	خواهرخواندگی بین شهرهای هم‌جوار ایران و جمهوری آذربایجان
۳۵	جذب حداکثری دانشجویان آذربایجانی در ایران	۴۶	ایران‌هراسی در جمهوری آذربایجان
۳۶	کتاب فراوان با خط و زبان فارسی	۴۷	حمایت از جریان‌های وفادار به هویت تاریخی جمهوری آذربایجان
۳۷	آثار باستانی مشترک	۴۸	چاپ و نشر و حمایت از کتاب‌های مختلف ادبی، فرهنگی و تاریخی
۳۸	سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی و جمهوری آذربایجان	۴۹	برگزاری هفته فرهنگی بین دو کشور
۳۹	بازگشت به خویشتن و هویت جمهوری آذربایجان	۵۰	موقعیت ژئوپولیتیکی جمهوری آذربایجان برای ایران
۴۰	اعزام و جذب طلاب جمهوری آذربایجان	۵۱	مقام معظم رهبری، مرجع تقلید مردم آذربایجان
۴۱	عوامل تأثیرگذار در مناسبات فرهنگی بین دو کشور	۵۲	تخریب رابطه دوستی بین دو کشور
۴۲	ضعف آگاهی در واجبات و محرمات شرعی	۵۳	رویکرد پاک‌سازی فرهنگی جمهوری آذربایجان

پس از مشخص شدن شاخص‌ها، شروع به تعیین روابط فی‌ما بین آنها می‌کنیم تا مؤلفه‌های مورد نظر پژوهش به دست آید. در نهایت، پانزده مؤلفه کلی به دست آمد که به شرح زیر است (جدول ۵).

جدول ۵. مؤلفه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی دو کشور

ردیف	مؤلفه‌ها
۱	تحکیم مناسبات فرهنگی در زمینه مذهب
۲	تحکیم مناسبات فرهنگی در زمینه هویت و تاریخ
۳	تحکیم مناسبات فرهنگی در زمینه ادبیات
۴	تحکیم مناسبات فرهنگی در زمینه فرهنگ
۵	عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در زمینه فرهنگی
۶	عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در زمینه سیاسی
۷	عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در زمینه تاریخ و هویت
۸	عوامل فرصت‌ساز سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در زمینه مذهب
۹	عوامل مخرب مناسبات فرهنگی در زمینه مذهب
۱۰	عوامل مخرب مناسبات فرهنگی در زمینه فرهنگی
۱۱	عوامل مخرب مناسبات فرهنگی در زمینه سیاسی
۱۲	مراسم و سبک زندگی میان ایران و جمهوری آذربایجان
۱۳	اشتراک زبان، ادبیات و هنر میان ایران و جمهوری آذربایجان
۱۴	باورهای دینی، مذهبی و اعتقادی میان ایران و جمهوری آذربایجان
۱۵	پیشینه و هویت تاریخی میان ایران و جمهوری آذربایجان

در نهایت، پس از به دست آمدن شاخص‌ها و مؤلفه‌های مورد نظر پژوهش، برای هر کدام از مؤلفه‌ها با توجه به ابعاد مطرح شده تعریف جداگانه‌ای لحاظ کردیم. در نهایت، ابعاد به دست آمده برای مناسبات فرهنگی ایران در آذربایجان به چهار بعد می‌رسد که به شرح زیر است:

۱. عوامل مؤثر برای تحکیم مناسبات فرهنگی بین ایران و جمهوری آذربایجان؛
۲. متغیرهای فرصت‌ساز در سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان؛
۳. عوامل چالش‌زا در سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی ایران در جمهوری آذربایجان؛
۴. سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی با توجه به اشتراکات بین ایران و جمهوری آذربایجان.

نتیجه گیری

با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش، شرایط سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان با فرصت‌های سیاست‌گذاری فرهنگی، تحکیم روابط و مناسبات فرهنگی و در عین حال، با چالش‌های سیاست‌گذاری فرهنگی روبه‌روست. البته متغیرهای فرصت‌ساز و شاخص‌های تحکیم‌ساز آن بسیار فراتر از چالش‌هاست که شناخت دقیق این مسائل و فرصت‌ها می‌تواند کمک قابل توجهی به سیاست‌گذاران فرهنگی در رفع موانع و چالش‌های پیش رو در عرصه سیاست‌گذاری فرهنگی و مناسبات فرهنگی بین دو کشور بکند. در تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس کدگذاری‌ها، عوامل فرصت‌ساز در مقوله‌های محوری، راهبردی و پیامدی در عرصه سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی بین دو کشور [مشخص شدند]. مؤلفه‌های فرصت‌ساز بین دو کشور عبارت‌اند از: جذب حداکثری طلاب و دانشجویان آذربایجان در ایران، برگزاری هفته‌های فرهنگی بین دو کشور، همکاری‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با وزارت فرهنگ جمهوری آذربایجان، گسترش و تعمیق روابط فرهنگی بین دو کشور، توسعه گردشگری بین دو کشور، معرفی الگوی ایرانی - اسلامی پیشرفت، موقعیت ژئوپولیتیکی جمهوری آذربایجان برای ایران، خواهرخواندگی بین شهرهای هم‌جوار ایران و جمهوری آذربایجان، زبان فارسی، باورهای دینی، مذهبی و اعتقادی، سبک زندگی مشترک، ادبیات و هنر، آیین‌ها و جشن‌های مشترک، اشتراکات قومی و قرابت فامیلی، اشتراکات تاریخی، تمدنی و فرهنگی، مبارزه با افراطی‌گری در رأس امور، بازگشت به خویشتن و هویت‌یابی جمهوری آذربایجان. باید از مؤلفه‌های فرصت‌ساز که بر اساس مقوله‌های راهبردی، زمینه‌ای و مداخله‌گر و به تبع آن، پیامدی (نتیجه) به دست آمد، در جهت سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی، بیشتر بهره‌برداری کنند.

از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کدگذاری‌ها مقوله‌های مداخله‌گر که بر مقوله‌های راهبردی تأثیر گذارند، به دست آمد. این مقوله‌ها عبارت‌اند از: مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مد ظله‌العالی) به عنوان مرجع بیشتر شیعیان جمهوری آذربایجان، نفوذ آقای اجاق‌نژاد در مسائل فرهنگی، اعتقادی و دینی در میان مردم جمهوری آذربایجان به عنوان نماینده مقام معظم رهبری در کشور آذربایجان، احیای ارزش‌های دینی و آموزش صحیح آنها، حمایت از جریان‌های فرهنگی وفادار به هویت تاریخی کشور آذربایجان، ظهور و بروز نمادهای انقلاب اسلامی در

جمهوری آذربایجان و سرمایه‌گذاری خصوصی بخش فیلم‌های ایرانی به زبان فارسی و آذری. در کدگذاری پژوهش، مقوله‌های زمینه‌ای به دست آمده از مفاهیم و مضامین - که از آن به عنوان عوامل مخرب و چالش‌زا در مناسبات فرهنگی دو کشور در حوزه سیاست‌گذاری نام می‌برند - عبارت‌اند از: ایدئولوژی کمونیستی در جمهوری آذربایجان، فعالیت جمهوری آذربایجان در حوزه پان‌ترکیسم و پان‌آدریسم، مصادره آثار فرهنگی و تخریب ایران از سوی آمریکا و رژیم صهیونیستی، اختلاف بر سر مالکیت مشاهیر، نفوذ تفکر رژیم صهیونیستی و وهابیت در جمهوری آذربایجان، تبلیغات منفی بعضی از رسانه‌ها و مطبوعات جمهوری آذربایجان علیه ایران، روابط نزدیک ایران با ارمنستان، تبلیغات دینی ایران برای جذب بیشتر شیعیان، ایران‌هراسی در جمهوری آذربایجان و اهمیت راهبردی جمهوری آذربایجان برای رژیم صهیونیستی. در نتیجه، جمهوری اسلامی ایران باید در حوزه‌ها و ابعاد در جمهوری آذربایجان به سیاست‌گذاری فرهنگی پردازد که زمینه تحکیم روابط فرهنگی را به وجود می‌آورد و از متغیرها و مؤلفه‌های فرصت‌ساز به دست آمده به گونه‌ای که با ایجاد کمترین حساسیت‌ها و واکنش‌ها زمینه تحقق منافع ملی در حوزه فرهنگی را فراهم آورد، استفاده کند. جمهوری آذربایجان به لحاظ تأثیر فکری که بر منطقه قفقاز دارد، دارای اهمیت ژئوپولیتیکی و راهبردی فرهنگی زیاد برای ایران محسوب می‌شود. جمهوری اسلامی ایران باید از این ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها در راستای تحقق اهداف فرهنگی خود در حوزه سیاست‌گذاری مناسبات فرهنگی در جمهوری آذربایجان بهره‌برداری کند و سیاست‌گذاران فرهنگی جمهوری اسلامی ایران باید با شناخت شرایط حاکم و موضوعات مهم در جمهوری آذربایجان، به امر سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری مبادرت ورزند و با ایجاد زمینه تنش‌زدایی و اعتمادسازی و بازدودن ذهنیت‌های منفی تاریخی و فرهنگی زمینه تحقق منافع جمهوری اسلامی ایران را فراهم آورند و اهداف نام‌برده را تحقق بخشند.

فهرست منابع

۱. احمدی، حسین (۱۳۸۹). تحولات منطقه‌ای ویژه قفقاز. تهران: نشر مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
۲. اشتریان، کیومرث (۱۳۸۹). متغیرهای استراتژیک در سیاست‌گذاری فرهنگی. تهران: نشر میزان.
۳. اشتریان، کیومرث (۱۳۹۱). سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران. تهران: نشر کتاب آشنا.
۴. اشتریان، کیومرث (۱۳۹۱). مقدمه‌ای بر روش سیاست‌گذاری فرهنگی. تهران: نشر کتاب آشنا.
۵. امیر احمدیان، بهرام (۱۳۸۲). امنیت جمهوری آذربایجان و ناتو. مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. سال ۱۲، دوره ۳، شماره ۴۲.
۶. امیر احمدیان، بهرام (۱۳۸۴). گسترش اندیشه پان‌ترکیسم از سوی جمهوری آذربایجان و تهدیدات امنیت ملی. تهران: نشر ابرار معاصر.
۷. بهزادی، احمد (۱۳۶۸). اصول روابط بین‌الملل و سیاست خارجی. تهران: نشر دهخدا.
۸. پورسعید، سید مسعود (۱۳۸۶). طراحی و تبیین الگوی توسعه کارآفرینی در ایران. تهران.
۹. دهشیری، محمدرضا (۱۳۹۳). تبادل فرهنگی میان ملت‌ها، موانع و راهکارها. فصلنامه مطالعات ملی، زمستان ۱۳۹۳، شماره ۶.
۱۰. دهقان، محمود (۱۳۸۷). اولویت‌ها و منابع تهدید منافع ملی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز. اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال ۱۴، شماره ۱ و ۲.
۱۱. ذکایی، سعید؛ محمد شفیعی، سمیه سادات (۱۳۸۹). کالبدشکافی سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۲۰، پاییز.
۱۲. سیف‌زاده، حسین (۱۳۸۹). نقش بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در تداوم تنش در روابط ایران و جمهوری آذربایجان، اجلاس بین‌المللی مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۱۳. کاظمی، احمد (۱۳۸۱). اتحاد ترابوزان و اهداف و پیامدهای ترکیه، جمهوری آذربایجان، گرجستان و آینده قفقاز. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۴. کاظمی، علی اصغر (۱۳۸۴). روابط بین‌الملل در تئوری و عمل. تهران: نشر قومس.

۱۵. کریمی پور، یدالله (۱۳۹۴). *نگرشی به مناسبات ایران و همسایگان*. تهران: نشر انتخاب.
۱۶. گولد، جولوس و همکاران (۱۳۷۶). *فرهنگ علوم اجتماعی*. گروه مترجمان، تهران: نشر مازیار.
۱۷. *نقشه مهندسی فرهنگی کشور (۱۳۹۳)*. تهران: نشر شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۱۸. همایون، محمدهادی و جعفری، نادر (۱۳۸۷). *درآمدی بر مفهوم و روش سیاست‌گذاری فرهنگی، فصلنامه اندیشه مدیریت، سال دوم، شماره ۲، پاییز و زمستان*.
۱۹. وبگاه یونسکو (۱۳۸۴). *تنوع فرهنگی و زبانی در جامعه اطلاعاتی*. ترجمه محمدحسن ایپکچی، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
۲۰. وحید، مجید (۱۳۸۴ الف). *نگاهی به مشکل سیاست‌گذاری عمومی در ایران در قالب جامعه‌شناسی سازمان‌ها و با بهره‌گیری از مفهوم مرجعیت. فصلنامه سیاست، شماره ۶۹، پاییز*.
۲۱. وحید، مجید (۱۳۸۲). *از فرهنگ سیاست‌گذاری، تا سیاست فرهنگی*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر.
۲۲. وحید، مجید (۱۳۸۶). *بحثی در سیاست‌گذاری فرهنگی. فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. دوره ۳۷*.
23. Friedman, George. (2013). "Geopolitical Journey: Azerbaijan and America", Geopolitical Weekly, Tuesday, June 11, <http://www.stratfor.com/weekly/geopolitical-journey-azerbaijan-and-america>
24. Graeber, Daniel J. (2012). "Iran Looking for Dragons in Caspian Sea," Oilprice, <http://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Iran-Looking-for-Dragons-in-Caspian-Sea.html>
25. Grove, Thomas. (2012). "Azerbaijan Eyes Aiding Israel against Iran", Reuters, September 30, <http://www.reuters.com/article/2012/09/30/us-iran-israel-azerbaijan-idUSBRE88T05L20120930>
26. Gurbanova, Nargiz. (2012). "Azerbaijan is Not Israel's Secret Staging Ground", Foreign Policy, April 2
27. http://csis.org/files/publication/120326_Mankoff_BigCaucasus_Web.pdf
28. http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=244:the-caspian-sunset-legal-framework-energy-security-implications&catid=106:energy-security-content-0510&Itemid=31
29. http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/03/28/israel_s_secret_staging_ground?page=full
30. http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/04/02/azerbaijan_is_not_israels_secret_staging_ground?page=full

31. Jenkins, Gareth, (2012). "Occasional Allies, Enduring Rivals: Turkey's Relations with Iran",
32. Karbuz, Sohb. (2010). "The Caspian's Unsettled Legal Framework: Energy Security Implications", Journal of Energy Security, May 18
33. Misera, Aaron. (2013). "To Each Their Own: The Southern Caucasus and Iranian Influence", Policy Department, Directorate-General for External Policies, European Parliament, March.
34. Nichol, Jim. (2012). "Azerbaijan: Recent Developments and U.S. Interests", June 29. <http://www.hsdl.org/?view&did=716713>
35. Perry, Mark. (2012). "Israel's Secret Staging Ground", Foreign Policy, March 28, 2012.
36. Valiyev, Anar. (2012). "Azerbaijan-Iran Relations: Quo Vadis, Baku?", PONARS Eurasia, September,
37. Weiss "Azeris Feel Iranian Pressure," The BBC, February 16, 2010.

